

Η ΠΡΟΕΛΕΥΣΙΣ ΤΩΝ ΕΝ ΤΑΙΣ ΠΡΑΞΕΣΙ ΤΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΛΟΓΩΝ

ΥΠΟ
ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Κ. ΧΡΗΣΤΟΥ

Μεταξύ πλείστων νεωτέρων ἐρμηνευτῶν τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐπικρατεῖ τάσις ἀποδόσεως τῶν ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων περιεχομένων λόγων εἰς αὐτὸν τὸν συγγραφέα τοῦ ἔργου καὶ οὐχὶ εἰς τοὺς ἄνδρας, οἵτινες παρίστανται ἐκφωνοῦντες αὐτούς. Πρὸς ὑποστηρίξιν τῆς γνώμης ταύτης φέρεται τόσον ἢ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἱστοριογράφοις καθ' ὑπόθεσιν ἰσχύουσα πρᾶξις, ὅσον καὶ ἄλλοι ἔξωτερικοὶ καὶ ἔσωτεροὶ λόγοι.

Ἐν τῇ παρουσίᾳ μελέτῃ ἐξετάζεται τὸ πρόβλημα τῆς συνθέσεως τῶν λόγων τούτων.

Α'. Ἡ Μέθοδος τῆς ἀρχαίας ἱστοριογραφίας καὶ ὁ ἱστορικὸς χαρακτήρ τοῦ βιβλίου τῶν Πράξεων.

Ἡ μέθοδος τῶν ἀρχαίων ἱστοριογράφων διέφερον ἐν πολλοῖς τῆς τῶν σημερινῶν ἱστορικῶν, ἀλλ' ἡ κριτικὴ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων εἶχε τεθῆ ὡς βάσις τῆς ἱστοριογραφίας ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Θουκυδίδου.

Τινὲς τῶν νεωτέρων φιλολόγων ὑποτιμοῦν τὴν ἀξίαν τῶν ἀρχαίων ἱστοριογράφων ἢ τοῦλάχιστον τὴν συγγραφικὴν αὐτῶν μέθοδον, ἀλλ' ἡ τάσις αὕτη δὲν στηρίζεται ἐπὶ ὀρθῆς ἐκτιμήσεως. Πρὸς ἀξιολόγησιν τῶν ἱστοριογράφων τούτων δεόν νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν, πρῶτον, τὰ πρόσωπα τῶν συγγραφέων. Οὕτω, ἐν ᾧ ὁ Ἡρόδοτος γράφει περὶ ἱστορικῶν γεγονότων ἀναμιξ μετὰ παραδόσεων ἀμφιβόλου ἀκριβείας πρὸς τέρψιν τῶν ἀναγνωστῶν¹, ὁ Θουκυδίδης συγγράφει ἀκριβῆ ἱστορίαν. Παρομοίᾳ δὲ σχέσις ὑπάρχει καὶ μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεως καὶ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου.

Δεύτερον, δεόν νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν τὸν ὑπ' ἐκάστου ἔργου ἐπιδιωκόμενον σκοπόν. Τοῦτο κατανοεῖται ἐκ τῆς ἐξετάσεως τριῶν ἔργων τοῦ Ξενοφῶντος, τῶν Ἑλληνικῶν, καθαρῶς ἱστορικῶ ἔργου, τῶν Ἀπομνημονευμάτων, ἔργον ἱστορικῶ μετ' ἀπολογητικῶν καὶ διδακτικῶν στοιχείων, καὶ τῆς Κύρου Παιδείας, ἔργου μυθιστορηματικῶ, διδακτικῶ χαρακτῆρος. Ὀμιλοῦντες, λοιπόν, περὶ ἱστορικῶν ἔργων, πρέπει νὰ ἐννοῶμεν ἔργα ἔχοντα

1. Ἐν τῷ σταδίῳ τούτῳ τῆς ἱστοριογραφίας τὰ ἱστορικὰ ἔργα ἦσαν περὶ ἑπη, ἀνάλογα πρὸς τὰ ποιητικὰ ἔργα τοῦ ἐπικοῦ κύκλου, ὡς τοιαῦτα δὲ ἀνεγινώσκοντο ἐν δημοσίαις συγκεντρώσεσιν, ὡς κατὰ τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας.

καθαρῶς ἱστορικὸν σκοπὸν, γραφέντα ὑπὸ καθαρῶς ἱστορικῶν συγγραφέων.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν, ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν φιλοσοφικῶν Σχολῶν, αἵτινες ἐδημιουργήθησαν ἐκ τῆς Σωκρατικῆς κινήσεως, ἢ σκέψις κατέστη ἠθικὴ καὶ θρησκευτικὴ, ἐπηρεάσασα καὶ τὴν ἱστοριογραφίαν. Οὕτω ὁ Πολύβιος λέγει: «τὴν τῆς ἱστορίας μάθησιν ἐναργεστάτην καὶ μόνην διδασκαλίαν τοῦ δύνασθαι τὰς τῆς τύχης μεταβολὰς γενναίως ὑποφέρειν¹», ὁ δὲ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς γράφει: «Πρῶτον μὲν ὑποθέσεις προαιρεῖσθαι καλὰς... καὶ πολλὴν ὠφέλειαν τοῖς ἀναγνωσομένοις φερούσας²». Ἡ τάσις αὕτη ἐξειλίχθη περισσότερον ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου, ὅστις ἦτο συγχρόνως φιλόσοφος, θεολόγος καὶ ἱστορικός. Ἄλλ' ἢ ἱστορικὴ ἀλήθεια δὲν παραμελεῖται χάριν τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας.

Οἱ ἀρχαῖοι ἱστοριογράφοι κατὰ τὴν συγκέντρωσιν καὶ χρῆσιν τοῦ ἱστορικοῦ ὕλικου ἐφήρμοζον ἐπιστημονικὰς μεθόδους. Ὡς λέγει ὁ Λουκιανός, «τὰ πράγματα οὐχ ὡς ἔτυχε συνακτέον, ἀλλὰ φιλοπόνως καὶ ταλαιπώρως πολλάκις περὶ τῶν αὐτῶν ἀνακρίνειν³».

Ἡ *προσωπικὴ ἐμπειρία* ἦτο βάσις τῆς ἱστοριογραφίας, ἰδίως κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς ἐμφάνισιν. Ὁ Ἡρόδοτος, Θουκυδίδης, Ξενοφῶν, Καλλισθένης, Πολύβιος καὶ ἄλλοι ἢ παρηκολούθησαν τὰ ὑπ' αὐτῶν ἱστορούμενα γεγονότα, ἢ ἀνέλαβον κοπιώδη ταξείδια πρὸς ἐξακριβώσιν αὐτῶν. Ὁ Θουκυδίδης κατέγραφε τὰ παρατηρήσεις αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου⁴, ὁ δὲ Λουκιανός κατηγορεῖ Κτησίαν τὸν Κνίδιον, διότι ἔγραφε περὶ Ἰνδιῶν ἄνευ ἐπιτοπίου ἐρεύνης⁵ καὶ ὁ Πολύβιος διὰ παρόμοιον λόγον κατηγορεῖ τὸν Τίμαιον⁶.

Αἱ *πληροφορίαι αὐτοπτιῶν* ἀνεζητοῦντο πάντοτε, ἀλλ' οἱ ἱστορικοὶ ἐβασάνιζον καὶ ἤξιολόγουν ταύτας. Ὁ Θουκυδίδης, κατὰ τὴν ἀνάκρισιν τοιούτων πληροφοριῶν⁷, ἐφαρμόζει τὰ πορίσματα τῆς ἀτομικῆς ψυχολογίας, φαινόμενον ἐξαιρετικὸν διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Οἱ ἱστορικοὶ συχνάκις ἐχρησιμοποιοῦν καὶ *ἐπίσημα ἀρχεῖα*⁸.

Συγγράμματα παλαιότερων συγγραφέων ἐλαμβάνοντο ὑπ' ὄψιν εἴτε πρὸς ἀνασκευὴν ἀνακριβῶν πληροφοριῶν, εἴτε πρὸς ἀντλησιν ἀκριβοῦς ἱστορικοῦ ὕλικου. Ὁ Θουκυδίδης, π.χ., ἐλέγχει ὄνομαστί τὸν Ἑλλάνικον καὶ ἀνωνύ-

1. Α, 1.

2. Ρωμ. Ἀρχ. Α, 2.

3. Πῶς δεῖ ἱστορίαν συγγράφειν, 47.

4. Α, 1.

5. Ἀληθῆς Ἱστορία, Α, 3.

6. XII, 25 g, η.

7. I, 22, 2, v, 26,5. Βλ. καὶ Πολυβίου XII, 4c.

8. Βλ. Θουκυδίδην καταχωροῦντα συνθήκας καὶ ψηφίσματα αὐτολεξεί, εἰσαγόμενα διὰ τῶν ἀντωνυμιῶν ἀκριβείας ὅδε, ἦδε, φδε, v, 23, v, 47, VII, 11—15.

μως τὸν Ἡρόδοτον¹, ὁ Λουκιανὸς κατηγορεῖ τὸν Κτησίαν καὶ τὸν Ἰάμβλιχον², ὁ δὲ Πολύβιος τὸν Φιλῖνον καὶ Φάβιον³, τὸν Φίλαρχον⁴, τὸν Πολύστορα⁵ καὶ τὸν Τίμαιον⁶.

Ἡ παράληψις ἱστορικοῦ ὕλικου γίνεται ἐνίοτε ἄνευ μείας τῶν πηγῶν, ἄλλοτε ὅμως ἀναφέρονται αὐταί, ἰδίως ὅταν πρόκηται περὶ ἀξιολόγου ζητήματος. Ὁ Πολύβιος ἀναφέρει ὅτι προτιμᾷ νὰ ἀκολουθῇ εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῶν Κλεομενικῶν τὸν Ἄρατον τοῦ Φιλάρχου⁷. Συχνάκις ἀντὶ ὀνομάτων γίνεται χρῆσις τῶν ἀντωνυμιῶν τίς, τινές, ἐνιοί. Ἡ φιλολογικὴ ἐργασία τῆς ἐποχῆς δὲν εἶχε προχωρήσει μέχρι τῆς χρήσεως παραπομπῶν κατὰ χωρία, ἀν καὶ αὐταὶ δὲν ἐλλείπουν τελείως, ὡς ἐν Πολυβίῳ, XII, 25, «ἐν μὲν τῇ μιᾷ καὶ εἰκοστῇ βίβλῳ...».

Μνημεῖα, στήλαι ἀναμνηστικαὶ καὶ ἄλλαι παρόμοιαι πηγαὶ ἐχρησιμοποιοῦντο καὶ ἀρχαιότερον⁸, ἀλλ' ἰδίως μεταγενεστέρως⁹.

Μετὰ τὴν συγκέντρωσιν τοῦ ὕλικου ἤρχετο ἡ μετ' ἐπιμελείας ἐπεξεργασία αὐτοῦ¹⁰ καὶ ἡ λογοτεχνικὴ σύνθεσις.

Αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, ἀποτελοῦσαι τὸ β' μέρος τοῦ ἔργου τοῦ Λουκᾶ (τοῦ ὁποίου α' μέρος εἶναι τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον), εἶναι ἱστορικὸν βιβλίον, ὡς δηλοῦται ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Εὐαγγελίου. Ἐκ τοῦ ἰδίου χωρίου ὅμως καθίσταται προφανές ὅτι ἔχει καὶ διδακτικὸν θρησκευτικὸν σκοπόν. Οὕτω τὸ ἔργον συμμορφοῦται πρὸς τὴν περὶ ἱστοριογραφίας ἀντίληψιν τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, ἣτις ἐπεδίωκε διδάσκουσαν καὶ συγχρόνως ἀκριβολογοῦσαν ἱστορίαν.

Ἀπὸ ἀπόψεως φιλολογικῶν μορφῶν ἐν τῷ βιβλίῳ τῶν Πράξεων εὐρίσκομεν¹¹:

1) *Διηγήσεις γεγονότων* (ὡς τῆς Πεντηκοστῆς, τῶν διωγμῶν τῶν Ἀποστόλων, τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Παύλου, τῶν ἱεραποστολικῶν περιουσιῶν κλπ.) καὶ θαυμάτων (κατὰ τὸ πρότυπον τῶν Εὐαγγελίων).

2) *Ἀποκαλύψεις* (ὡς τοῦ Πέτρου καὶ Κορνηλίου, τοῦ Παύλου κ.λ.π.).

3) *Προσευχὰς* (δ' 24, θ' 11, 19, ι' 9, ιγ' 3, ιδ' 23).

4) *Ἐπιστολάς* (ιε' 23 ἐξ., κγ' 26 ἐξ.).

1. Α, 20.

2. Ἐνθ' ἀν. Α, 3.

3. Ι, 14.

4. ΙΙ, 56.

5. ΧΙΙ, 1.

6. ΧΙΙΙ, 3 ἐξ.

7. Ι, 56, βλ. καὶ ΧΙΙ, 15, VI, 45.

8. Ὁ Εενοφὸν, Κύρου Ἀνάβασις, V, 3, 13. ἀντιγράφει πλήρη ἐπιγραφὴν στήλης.

9. Βλ. Ἰδίως Στεράβωνος, Γεωγραφικά.

10. Βλ. Λουκιανοῦ, Πῶς δεῖ Ἱστορίαν συγγράφειν, 47.

11. Βλ. H. Cadbury the Making of Luke-Acts, 1927.

5) *Χωρία συγγραφῶν* τῆς Π.Δ. καὶ δύο ἑλληνικοὺς στίχους, κατὰ προτίμησιν ἐν λόγοις.

6) *Λόγους*.

Ἄν τὸ ὕλικόν τῶν Πράξεων συνετίθετο ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως, ἄνευ χρήσεως πηγῶν, θὰ ὑπῆρχε πολὺ ἕδαφος ἀμφισβητήσεως τῆς ἱστορικῆς ἀκριβείας. Βεβαίως ρητὴν μαρτυρίαν περὶ χρήσεως πηγῶν δὲν ἔχομεν, ἀναμφιβόλως ὁμως ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν πηγαί.

Ἐν τῷ τμήματι τῷ ἀναφερομένῳ εἰς τὸ ἱεραποστολικὸν ἔργον τοῦ Παύλου διακρίνεται γραπτὴ πηγὴ, τὸ ἡμερολόγιον, ἀρχόμενον ἀπὸ ἰστ' 10 καὶ ἐμφανιζόμενον ἐκ νέου ἐν κ' 5—15, κα' 1—18, κστ'—κη' 16. Πιθανῶς καὶ ἄλλα τμήματα τῶν Πράξεων παρελήφθησαν ἐκ τοῦ ἡμερολογίου. π. χ. ἐν κ' 15 διακόπτεται ἡ «ἡμεῖς ἔκθεσις», ἀλλὰ τοῦτο προφανῶς συμβαίνει, διότι ἡ συνέχισις τῆς διηγήσεως ἀναφέρεται εἰς ἰδιαιτέρας ἐνεργείας τοῦ Παύλου, ἄνευ συμμετοχῆς τῶν συνοδῶν αὐτοῦ, τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν ἐν κα' 18 διακοπὴν. Συγγραφεὺς τοῦ ἡμερολογίου εἶναι πιθανῶς αὐτὸς ὁ Λουκᾶς, ὅστις, φαίνεται, συνήνησε τὸν Παῦλον ἐν Τρωάδι. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἡ τήρησις ἡμερολογίων δὲν ἦτο ἀσυνήθης. Ἦδη ὁ Ξενοφῶν, παρακολουθήσας τὴν ἐκστρατείαν τῶν Μυρίων ὡς δημοσιογράφος ἢ πολεμικὸς ἀνταποκριτὴς, τρόπον τινά, συνέθεσε τὴν Κύρου Ἀνάβασιν καί, μερικῶς, τὰ Ἑλληνικὰ πιθανῶς βάσει τῶν ἡμερολογιακῶν αὐτοῦ σημειώσεων¹.

Καὶ ἄλλο ὁμως ὕλικόν τῶν Πράξεων φαίνεται ὅτι ἦτο καταγεγραμμένον. Τὸ ὕφος τῶν δέκα πέντε πρώτων κεφαλαίων τοῦ ἔργου δὲν εἶναι ὁμαλόν, ὑπάρχον δὲ πολλοὶ σημιτισμοί. Τοῦτο πιθανῶς ὀφείλεται εἰς τὴν μεταφρασίν τῶν Ἀραμαϊκῶν πρωτοτύπων.

Κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν ἦτο συνήθης ἡ καταγραφὴ θαυμαστῶν πράξεων². Βεβαίως καὶ τῶν Πράξεων τὰ θαύματα εἶχον καταγραφῆ ἑνωρίς, τοῦτο δὲ δεικνύεται καὶ ἐκ τῆς διατηρήσεως τῶν ὀνομάτων τῶν διὰ θαυμάτων εὐεργετηθέντων³.

Ἄλλὰ καὶ περὶ τοῦ ἱεραποστολικοῦ ἔργου γενικῶς δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐκρατοῦντο σημειώσεις ἐν τοῖς ἀρχείοις τῶν ἐπὶ μέρος κοινοτήτων.

Αἱ προσευχαὶ καὶ οἱ ὕμνοι ἦσαν ὕλικόν ἀνάγκης διὰ τὰς πρώτας χριστιανικὰς κοινότητας, ὡς τοιοῦτο δὲ θὰ ἦτο καταγεγραμμένον. Ἡ ἀπόφασις τῆς Ἀποστολικῆς Συνόδου ἀναμφιβόλως διετηρεῖτο ὡς κειμήλιον ὑπὸ τῆς

1. Βλ. ὁμοίότητα τῆς συνήθους φράσεως τοῦ Ξενοφῶντος «ἐντεῦθεν ἐξελαύνει σταθμούς... παρασάγγας... καὶ ἀφικνεῖται εἰς... πόλιν μεγάλην» πρὸς Πράξ. κα' 7 «Ἡμεῖς δὲ τὸν πλοῦν διανύσαντες ἀπὸ Τύρου κατηντήσαμεν εἰς Πτομελαῖδα... καὶ ἐμείναμεν ἡμέραν μίαν».

2. Βλ. Φιλοστράτου, Τὰ εἰς τὸν Τυανέα Ἀπολλώνιον, καὶ στήλας ἐν τοῖς Ἀσκληπείοις.

3. Θ' 39, Ταβιθά-Δορκάς, κ' 9 Εὐτυχός.

Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας, ἡ δὲ ἐπιστολὴ τοῦ Λυσίου (κεφ. γγ') πιθανῶς ἀντεγράφη ὑπὸ τοῦ συνοδοῦ τοῦ Παύλου, (ὡς αὐτοῦ τοῦ Λουκᾶ), ὡς στοιχειὸν ἀποδεικτικὸν τῆς ἀθωότητος αὐτοῦ.

Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἐγγράμματα μέλη τῆς πρώτης Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ἀνελάμβανον τὴν καταγραφὴν τῶν γεγονότων τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος, τῶν προσευχῶν, ὕμνων, λόγων, ἐπιστολῶν καὶ λοιπῶν στοιχείων ἀναφερομένων εἰς αὐτήν. Τὸ ὕλικόν τοῦτο διετηρεῖτο ἐν τοῖς ἀρχαίοις τῶν ἐπι μέρους Κοινοτήτων, ἐξ αὐτῶν δὲ ἤντησεν ὁ Λουκᾶς διὰ τὴν συγγραφὴν τῶν Πράξεων. Οὗτος ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὰς κυριώτερας τῶν πηγῶν τούτων, ἀλλὰ δέ, δευτερεύουσαι, γνωσταὶ ἢ ἄγνωστοι εἰς τὸν Λουκᾶν, ἐχρησίμειυσαν ὡς πυρὴν εἰς τὰ μεταγενέστερα ἀπόκρυφα ἔργα, νοθευθέντα διὰ μυθώδους ὕλικου.

Εἶναι δύσκολον νὰ καθορισθοῦν αἱ πηγαὶ τῶν Πράξεων. Ὁ Ad. Harnack¹ εὗρίσκει δύο πηγὰς ἐν τῷ α' μέρει (α'-ιε' 13), τὴν Ἱεροσολυμιτικὴν—Καισαρειακὴν (ἢ Πετρο-φιλιππικὴν), ὑπὸ δύο ἀναθεωρήσεις, (α'ι-δ' 42, η' 5-40. θ' 31-ια' 18) καὶ τὴν Ἀντιοχειανὴν (ἢ Παύλειον), περιλαμβάνουσαν τὰ ὑπόλοιπα τμήματα. Ἡ θεωρία εἶναι μόνον κατὰ βάσιν ἀκριβής. Ἀπασαὶ αἱ Κοινότητες εἶχον ἀρχεῖα—καταγεγραμμένον ἱστορικὸν ὕλικόν,—ὃ δὲ Λουκᾶς κατὰ τὴν εἰς Παλαιστίνην ἐπίσκεψιν αὐτοῦ μετὰ τοῦ Παύλου, καὶ καθ' ὃν χρόνον οὗτος ἦτο ἐν φυλακῇ, περιῆλθεν δλόκληρον τὴν χώραν ἐπὶ διετίαν, συγκεντρῶνων ὕλικόν διὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ².

Β'. Οἱ λόγοι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἱστοριογράφοις.

Τὰ ἀρχαῖα ἱστορικὰ βιβλία περιέχουν κατὰ κανόνα πολλοὺς λόγους. Τὸ ἐν πέμπτον τοῦ ἔργου τοῦ Θουκυδίδου καὶ τὸ ἐν τρίτον τοῦ Διονυσίου τοῦ

1. The Acts of the Apostles, ἀγγλ. μετ., 1908.

2. Τὸ ὅλον βιβλίον διακρίνεται συνήθως εἰς δύο μέρη: 1) α'1-ιε' 12 περιγράφον τὴν διάδοσιν τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐν Παλαιστίνῃ καὶ τοῖς πέριξ διὰ τοῦ Πέτρου κυρίως καὶ δευτερευόντως διὰ τῶν Ἰωάννου, Φιλίππου, Βαρνάβα, Παύλου κλπ. 2) ιε' 13-η' 31 περιγράφει διὰ τοῦ Παύλου καὶ τῶν συνεργῶν αὐτοῦ διάδοσιν τῆς πίστεως ἐν τῷ ἑλληνιστικῷ κόσμῳ. Αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς ὑποδεικνύει ἑτέραν διαίρεσιν εἰς τμήματα περιγράφοντα τὴν ἐπέκτασιν τοῦ κηρύγματος κατὰ κύκλους μοκέντρους μετὰ μεγαλυτέρας περιφρρείας ἐκάστην φοράν. Ἐν τέλει ἐκάστου τμήματος δίδεται περίληψις τῶν ἐπιτυχηθέντων ἀποτελεσμάτων: 1) α'1-β' 47 (στενωδὸς ἐν Ἱερουσαλήμ. 2) γ'1-στ'1 (εὐρέως ἐν Ἱερουσαλήμ). 3) στ' 8-ιβ' 24 (ἐν Παλαιστίνῃ καὶ Συρίᾳ). 4) ιβ' 25-ιστ' 5 (στενωδὸς ἐν ἑλληνιστικῷ κόσμῳ). 5) ιστ' 6-κστ' 32 (εὐρέως ἐν ἑλληνιστικῷ κόσμῳ). 6) κζ' 1-κη' 31 (ἐν τῷ κέντρῳ τῆς Αὐτοκρατορίας). Σημασίαν ἔχει καὶ ὁ χρόνος συγγραφῆς τῶν Πράξεων, ὅστις συνήθως τίθεται μετὰ τὸ 90—100. Ἀντιθέτως ὁ Harnack τοποθετεῖ αὐτὸν εἰς τὸ 64, αὕτη δὲ εἶναι ἡ πιθανωτέρα χρονολογία, ὅχι μόνον διότι ἐλείπει μετὰ τοῦ θανάτου τοῦ Παύλου καὶ αἱ ἐπιστολαὶ αὐτοῦ δὲν λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν, ἀλλὰ καὶ διότι ὁ Λουκᾶς, συγκεντρῶσας τὸ ἱστορικὸν ὕλικόν κατὰ τὸ 58—60, πρέπει νὰ συνέθεσε τὸ ἔργον αὐτοῦ (Ἐδαγγέλιον καὶ Πράξεις) ὀλίγα ἔτη βραδύτερον.

Ἀλικαρνασσέως καλύπτονται ὑπὸ λόγων, ἐν δὲ τῇ ἱστορίᾳ Τίτου τοῦ Λιβίου περιέχονται τετρακόσιοι περίπου λόγοι.

Οἱ νεώτεροι κριτικοὶ δὲν συμφωνοῦν ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῆς συνθέσεως τῶν λόγων τῶν ἀρχαίων ιστοριογράφων. Παλαιότερον ἐθεωροῦντο σχεδὸν γενικῶς ὡς περικλείοντες τοῦλάχιστον τὴν οὐσίαν τῶν πραγματικῶς λεχθέντων¹. Ἐσχάτως ἀνεκινήθη ζωηρότερον τὸ πρόβλημα τῶν λόγων ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ Θουκυδίδου ὑπὸ τῶν E. Schwartz, Max Polenz κ. ἄ., αἱ δὲ ἐκφρασθεῖσαι γνώμαι διίστανται².

Ἐκ τῆς κριτικῆς ἐρεῦνης εἶναι δύσκολον νὰ ἐξαχθῇ συμπέρασμα ἰσχύον γενικῶς δι' ὅλους τοὺς λόγους καὶ δι' ὅλα τὰ ἱστορικὰ ἔργα. Ἡ θέσις τῶν λόγων πρέπει νὰ ἀξιολογηθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν περιστάτικῶν τῆς συγγραφῆς τῶν ἐπὶ μέρους ἱστοριῶν καὶ τῶν προσώπων τῶν ιστοριογράφων. Ὁ ἱστορικὸς ἐργάζεται ἄλλως, ὅταν θέτῃ λόγους εἰς τὸ στόμα παλαιότερων προσώπων καὶ ἄλλως ὅταν καταχωρῇ λόγους συγχρόνων ἀνδρῶν. Ὁ Ξενοφῶν, περιγράφων ἱστορίαν σύγχρονον καὶ ἐξ ἰδίας πείρας γνωστήν, εὐρίσκειται ἐν διαφόρῳ θέσει ἀπὸ Διοδώρου τοῦ Σικελιώτου, περιγράφοντος γενικὴν ἱστορίαν ἀπομεμακρυσμένων ἀπ' αὐτοῦ χρονικῶς καὶ τοπικῶς. Διαφόρως δὲ πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τοὺς λόγους ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ ἐπιστήμονος ἱστορικοῦ Θουκυδίδου ἀπὸ τῶν λόγων Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσέως, ὅστις ἦτο κατὰ τὸ ἐπάγγελμα λαογράφος καὶ ρητοροδιδάσκαλος.

Γενικῶς οἱ ἱστορικοὶ δὲν ἀποδίδουν συχνάκις λόγους εἰς πρόσωπα τοῦ ἀπωτέρου παρελθόντος, τὸ δὲ παράδειγμα Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσέως, ὅστις ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτοῦ περιλαμβάνει καὶ λόγους τοῦ Ρωμύλου, τοῦ Κοριολανοῦ καὶ ἄλλων προσώπων παρωχημένης ἐποχῆς, δὲν εὗρε δοκίμους ἱστορικοὺς ὡς μιμητάς.

Σχετικῶς πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς εἰσαγωγῆς λόγων ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν πολλοὶ νεώτεροι κριτικοὶ θεωροῦν ὅτι ἀπέβλεπον οὗτος εἰς τὴν δραματικωτέραν περιγραφὴν τῶν ξηρῶν γεγονότων πρὸς τέρψιν τῶν ἀναγνωστῶν. Τοιαύτη γνώμη στηρίζεται καὶ ἐπὶ ἀρχαίων μαρτυριῶν. Ὁ Μαρκελλίνος³ ἀναφέρει περὶ Θουκυδίδου ὅτι «μόνος ὁ συγγραφεὺς ἐξεῦρέ τε καὶ δημηγορίας καὶ ἐποίησε». Σπουδαιότερον ἴσως εἶναι τὸ χωρίον τοῦ Λουκιανοῦ: «ἦν δὲ ποτε καὶ λόγους ἐροῦντά τινα δεήσει εἰσάγειν, μάλιστα μὲν ἑοικότα τῷ προσώπῳ καὶ τῷ πράγματι οἰκεία λε-

1. Βλ. A. καὶ M. Croiset, Histoire de la Litterature Greeque, 2ème ed., Paris, 1900, τ. IV, σ. 141. W. von Christ, Geschichte der griechische Litteratur, 6. Aufl., München, τ. I, σ. 488 ἐξ.

2. Σύντομον ἐκθεσιν τῶν ἐπιχειρημάτων περὶ αὐθαιρέτου συνθέσεως τοῦ Ἐπιταφίου τοῦ Περικλέους ὑπὸ τοῦ Θουκυδίδου βλ. ἐν Ἰ. Κακριδῆ, Περικλέους Ἐπιτάφιος, Θεσσαλονίκη, 1937, σελ. 34 κ.ἐξ.

3. Βίος Θουκυδίδου, 38.

γέσθω, ἔπειτα δὲ ὡς σαφέστατα καὶ ταῦτα. Πλὴν ἐφείτῃ σου τότε καὶ ρητορευῆσαι καὶ ἐπιδείξαι τὴν τῶν λόγων δεινότητα¹». Ὁ Λουκιανός, καταφερόμενος ἐν τῷ παρόντι ἔργῳ αὐτοῦ ἐναντίον τῆς ἀνακριβοῦς ἱστοριογραφίας ὀρισμένων ἱστορικῶν, καθορίζει τὴν ὀρθὴν μέθοδον τῆς ἀκριβοῦς ἱστοριογραφίας, τὸ παρὸν δὲ χωρίον ἂν θεωρηθῆ ὡς ἐπιτρέπον τὴν σύνταξιν καὶ ἔκδοσιν λόγων μηδέποτε λεχθέντων, φαίνεται ὡς ἀντίφασις πρὸς τὴν θέσιν αὐτοῦ ταύτην. Προφανῶς ἡ φράσις «ἐοικότα τῷ προσώπῳ καὶ τῷ πράγματι οἰκεία» σημαίνει οὐχὶ «ἀρμόζοντα εἰς τὸ πρόσωπον καὶ σύμφωνα πρὸς τὰ πράγματα», ἀλλὰ «ἀνήκοντα εἰς τὸ πρόσωπον καὶ ἀνταποκρινόμενα εἰς τὰ πράγματα», ὡς δεικνύει καὶ ἡ λέξις «σαφέστατα». Ὅθεν ὁ Λουκιανός φαίνεται ἐπιτρέπων μόνον τὴν ρητορικωτέραν καὶ καλλιτεχνικωτέραν ἀπόδοσιν τῶν λόγων, οὐχὶ δὲ τὴν δημιουργίαν τοιούτων.

Αὐτοὶ οἱ ἱστορικοὶ εἶχον συναίσθησιν τῆς ἀνάγκης ἀκριβολογίας καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σημείου. Οἱ λόγοι τοῦ Πολυβίου «τὸ τέλος τῆς ἱστορίας καὶ τραγωδίας οὐ ταῦτόν, ἀλλὰ τοῦναντίον»² ἀποκλείουν τὴν δυνατότητα συνθέσεως λόγων πρὸς δραματοποιήσιν τῆς ἱστορίας. Τὸ σχετικὸν χωρίον τοῦ Θουκυδίδου εἶναι σημαντικώτερον: «Καὶ ὅσα μὲν λόγῳ εἶπον ἕκαστοι ἢ μέλλοντες πολεμήσειν ἢ ἐν αὐτῷ ἤδη ὄντες, χαλεπὸν τὴν ἀκρίβειαν αὐτῆν τῶν λεχθέντων διαμνημονεύσαι ἦν, ἐμοὶ τε ὧν αὐτὸς ἤκουσα καὶ τοῖς ἄλλοθεν ποθεν ἐμοὶ ἀπαγγέλλουσιν ὡς δ' ἂν ἐδόκουν ἕκαστοι περὶ τῶν αἰεὶ παρόντων τὰ δέοντα μάλιστα εἰπεῖν, ἔχομένῳ ὅτι ἐγγιστα τῆς ξυμπάσης γνώμης τῶν ἀληθῶς λεχθέντων, οὕτως εἴρηται»³. Ἐνίοτε τὸ χωρίον τοῦτο παρερμηνεύεται⁴, τονιζομένων τῶν φράσεων «ὡς δ' ἂν ἐδόκουν» καὶ «τῆς ξυμπάσης γνώμης». Ἡ ὀρθὴ ἐρμηνεία εἶναι ὅτι ὁ Θουκυδίδης εὗρε τὴν κατὰ λέξιν («τὴν ἀκρίβειαν αὐτῆν») ἀπομνημόνευσιν δύσκολον («χαλεπὸν», ὄχι ἀδύνατον), ὅτι ἐφρόντισε νὰ ἐρωτήσῃ πολλοὺς ἀκροατὰς δημηγοριῶν καὶ ὅτι δὲν ἐξέφυγε τοῦ νοήματος τῶν «ἀληθῶς λεχθέντων». Συνεπῶς ὁ Θουκυδίδης οὐδέποτε ἐσκέφθη νὰ συνθέσῃ λόγους ἀφ' ἑαυτοῦ. Κατὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν λόγων ὁ συγγραφεὺς, συνεπῆς πρὸς τὴν τεθεῖσαν ἀρχήν, χρησιμοποιοῦ τὴν φράσιν «ἔλεξε τοιάδε» (εἶπε τοιαῦτα περίπου), οὐχὶ δὲ ἀπλῶς «ἔλεξεν» ἢ «ἔλεξε τάδε», ἢ «ταῦτα» ἢ «ᾧδε». Ἐν ἔλαχίσταις περιπτώσεσιν ὁ συγγραφεὺς χρησιμοποιοῦ ἀντωνυμίας ἀκριβείας, ὡς «γίνεται ἐχειρία... ἦδε»⁵, «ᾧωσε τάδε»⁶, «ξυμμαχία ἦδε κατὰ τάδε»⁷, ἐποιήσαντο ξυμμαχίαν

1. Πῶς δεῖ ἱστορίαν συγγράφειν, 58.

2. II, 56.

3. A, 22.

4. Βλ. Cadbury, ἔργ. μν., σελ. 187 ἐξ. M. S. Enslin, Christian Beginnings, New York. 4th ed., σελ. 420.

5. Δ, 117.

6. E, 17.

7. E, 22.

τήνδε»¹, «ἔστι δὲ ὅδε ὁ ξυμβατήριος λόγος»². Ἐνταῦθα ὁ συγγραφεὺς εἰσάγει ἐπισημούς συμφωνίας ἢ ἀποφάσεις, αἵτινες βεβαίως ἐτηροῦντο ἐν τοῖς ἀρχαίοις καὶ εὐρέθησαν ὑπὸ τοῦ συγγραφέως κατὰ τὴν ἔρευναν αὐτοῦ. Τοιαύτας ἀντωνυμίας ἀκριβείας συναντῶμεν καὶ κατὰ τὴν εἰσαγωγὴν ἐλαχίστων λόγων: «ἔλεξεν ᾧδε»³, «ἔλεξε τάδε»⁴, «λέγων ᾧδε»⁵. Πιθανώτατα καὶ οἱ λόγοι οὗτοι εὐρέθησαν καταγεγραμμένοι ἐν ἀρχαίοις. Οἱ λόγοι τῆς Κύρου Ἀναβάσεως τοῦ Ξενοφῶντος φυσικῶς εἶναι ἀκριβέστεροι, καθ' ὅσον ὁ συγγραφεὺς ἦτο παρὼν κατὰ τὴν ἐκφώνησιν τῶν πλείστων ἐξ αὐτῶν, εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν ὅτι ἐν τῷ I βιβλίῳ περιγραφῶν κυρίως γεγονότα πρὸ τῆς ἐλεύσεως αὐτοῦ εἰς τὸ στρατόπεδον, ἔχει ὀλίγους καὶ συντόμους λόγους. Πιθανῶς ἐκράτει σημειώσεις περὶ τῶν λεγομένων, καθ' ὅσον, ὡς ὁ ἴδιος λέγει, ὁ σκοπὸς τοῦ ταξειδίου αὐτοῦ ἦτο δημοσιογραφικὸς. Κατὰ φυσικὸν τρόπον οἱ λόγοι πολλαπλασιάζονται ἀπὸ τοῦ II βιβλίου, ὁπότε ὁ στρατὸς τῶν Μυριῶν μετεβλήθη εἰς εἶδος μαχομένου κοινοβουλίου. Ὁ Ξενοφῶν σπανιώτατα χρησιμοποιεῖ τὴν φράσιν «ἔλεξε τοιάδε»⁶, ἀναφέρων συνήθως «εἶπε» διότι, παρῶν, ἐγνώριζεν ἀκριβῶς τὰ λεχθέντα.

Ὡστε οἱ ἐν τοῖς ἀρχαίοις ἱστορικοῖς βιβλίοις λόγοι ἦσαν ἀκριβεῖς κατὰ τὴν οὐσίαν συνήθως. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ἅπαντες οἱ λόγοι ἦσαν ἀκριβεῖς. Πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς γνώμης περὶ αὐθαιρέτου συνθέσεως τῶν λόγων ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν συγγραφέων φέρονται παραδείγματα τινά. Ὁ Πλούταρχος, π.χ., καὶ ὁ Τάκτος συμφωνοῦν ἐν τῇ ἐξιστορήσει τῶν περὶ Ὀθωνος, ἀλλ' ὁ τελευταῖος αὐτοῦ λόγος, ἐν ᾧ ἔχει παρομοίαν ἀρχὴν παρ' ἀμφοτέροις, συνεχίζεται διαφόρως παρ' ἐκάστῳ⁷. Ὁ Λόγος τοῦ Καίσαρος ἐν τῷ ἰδίῳ ἔργῳ *De bello civile*⁸ διαφέρει ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως αὐτοῦ παρὰ Δίονι τῷ Κασσίῳ⁹ ἀλλὰ βεβαίως ὁ Καῖσαρ δίδει μόνον περίληψιν αὐτοῦ. Τὰ ὀλίγα παραδείγματα δὲν διασεύουν τὴν γνώμην, καθ' ἣν ἡ οὐσία τῶν λεχθέντων διατηρεῖται ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν.

Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἠδύναντο νὰ καταγράψουν τοὺς λόγους ὡς εἶχον λεχθῆν ἢ τοῦλάχιστον κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῶν. Πρῶτον ἡ μνήμη τῶν ἀκροατῶν ἦτο δξυτέρα κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Δεύτερον ὑπῆρχον καὶ τὰ μέσα ἀμέσου καταγραφῆς τῶν λόγων. Συχνότατα οἱ

1. E, 46.

2. E, 76, ἐξ.

3. A, 85, λόγος Σθενελαίδα.

4. Γ, 29, λόγος Τευτιάπλου.

5. B, 74, προσευχὴ Ἀρχιδάμου.

6. I, VII, 2, II, 113 κλπ.

7. Πλούταρχου, Ὀθων 15, Τακίτου, Hist. II, 47.

8. I, 40.

9. 38, 36, ἐξ.

ρήτορες αὐτοὶ κατέγραφον τοὺς ἰδίους, λόγους, ὡς π.χ. ὁ κορυφαῖος ρήτωρ τῆς ὀρχαιότητος Δημοσθένης. Τὰ ἐπίσημα ἰδρύματα εἶχον γραφεῖς καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον διετήρουν ἀρχεῖα. Συστήματα ταχυγραφίας ἦσαν γνωστὰ ἤδη ἀπὸ τῆς κλασικῆς ἐποχῆς¹ ταχυγράφοι καὶ σημειογράφοι ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ τὴν καταγραφὴν λόγων, διαλέξεων φιλοσόφων κλπ.² Κατὰ τὴν Ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν ἡ ταχυγραφία μετεδόθη καὶ εἰς Ρώμην, ἔνθα κατὰ τὸ 63 π.Χ. ὁ ἀπελεύθερος τοῦ Κικέρωνος Μ.Τ. Τίνο συνέταξε σύστημα λατινικῆς ταχυγραφίας. Κατὰ τὸν Πλούταρχον³, οἱ λόγοι Κάτωνος τοῦ Μικροῦ ἐν τῇ δίκῃ τῶν Κατιλινικῶν συνομοτῶν ἐκρατήθησαν ὑπὸ ταχυγράφων διδαχθέντων ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος. Οἱ ταχυγράφοι οὗτοι ἐκαλοῦντο notarii, φαίνεται δὲ ὅτι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἦσαν ἀπελεύθεροι προερχόμενοι ἀπὸ τῶν Ἑλληνιστικῶν χωρῶν. Ὁ αὐτοκράτωρ Τίτος ἦτο πεπειραμένος ταχυγράφος⁴. Κατὰ μεταγενεστέρους δὲ χρόνους γίνεται συχνότερος λόγος περὶ ταχυγράφων⁵.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀποδεικνύεται πρῶτον ὅτι οἱ ἱστορικοὶ εἶχον τὴν θέλησιν νὰ ἀκριβολογήσουν καὶ κατὰ τὴν συμπερίληψιν λόγων ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν καὶ δεύτερον ὅτι ὑπῆρχον τὰ μέσα καὶ ἡ συνήθεια νὰ διατηρῶνται οἱ λόγοι ἐπισήμων προσώπων. Συνεπῶς οἱ ἐν τοῖς ἱστορικοῖς βιβλίοις περιεχόμενοι λόγοι πρέπει κατὰ κανόνα νὰ θεωρηθοῦν ὡς πραγματικῶς ἐκφωνηθέντες, τοῦλάχιστον κατὰ τὴν οὐσίαν, ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν εἰς οὓς ἀποδίδονται.

Ταῦτα ἰσχύουν καὶ διὰ τοὺς ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων περιεχομένους λόγους.

Γ'. Οἱ λόγοι ἐν τῷ βιβλίῳ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων.

Οἱ ἐν ταῖς Πράξεσι λόγοι δὲν εἶναι ἅπαντες τῆς αὐτῆς μορφῆς. Ὑπάρχουν λόγοι ὑπηρεσιακοί, ὀργανωτικοί, ἱεραποστολικοί, θεολογικοί, ἀπολογητικοί κ.λ.π. καὶ ὑπάρχουν λόγοι ἐκτενεῖς ἢ βραχύτατοι.

Παρατίθεται κατωτέρω κατάλογος τῶν λόγων πάσης μορφῆς.

1. Βλ. λίθον Ἀκροπόλεως, τοῦ 8' αἰῶνος π.Χ., καὶ πινακίδας Δελφῶν, τοῦ 300 π.Χ., ἐν οἷς χρησιμοποιεῖται ταχυγραφία.

2. Διογένης ὁ Λαέρτιος, II, 48, ἀναφέρει περὶ τοῦ Ξενοφῶντος ὅτι κατέγραψε τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωκράτους «ὑποσημειωσάμενος».

3. Κάτων ὁ Νεώτερος, 23.

4. Βλ. Suetonius, Tit., 2.

5. Οὕτω ἀπαντῶμεν ταχυγράφους τοῦ Ὀριγένους, Δ. Μπαλάνου, Πατρολογία, Ἀθήναι, 1930, σελ. 144. Ἐν τῇ Συνόδῳ τῆς Καρθαγένης ἐχρησιμοποιήθησαν ὀκτώ ταχυγράφοι, Ἀύγουστίνου, Epist. 141. Γενικῶς αἱ Σύνοδοι εἶχον ταχυγράφους πρὸς καταγραφὴν τῶν πρακτικῶν. Αἱ ἐρμηνευτικαὶ ὁμιλίαι Ἰωάννου τοῦ Χριστοστόμου εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολὴν ἐξεδόθησαν ὡς εἶχον καταγραφὴν ὑπὸ ταχυγράφων, Μπαλάνου, ἐργ. μν. σελ. 365.

1. α' 16—22, λόγος τοῦ Πέτρου πρὸς τοὺς ἑκατὸν εἴκοσι μαθητὰς περὶ ἐκλογῆς ἀντικαταστάτου τοῦ Ἰούδα.

2. β' 14—39, λόγος τοῦ Πέτρου, κατὰ τὴν Πεντηκοστήν, περὶ ἐκχύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἀποσταλέντος ὑπὸ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

3. γ' 12—26, λόγος Πέτρου πρὸς τὸν λαὸν ἐν τῇ Στοᾷ Σολομῶντος περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ, ἀρχηγοῦ τῆς ζωῆς, μεταδόσεως ζωῆς εἰς τοὺς ἀνθρώπους.

4. δ' 9—12 καὶ 19—20, Ἀπολογία τοῦ Πέτρου ἐν τῷ Συνεδρίῳ.

5. ε' 3—4, 89, ἐπιτίμησις Ἀνανίου καὶ Σαμφείρας ὑπὸ τοῦ Πέτρου.

6. ε' 29—32, Ἀπολογία τοῦ Πέτρου καὶ τῶν λοιπῶν Ἀποστόλων πρὸς τὸ Συνέδριον περὶ παιδαρχίας εἰς τὸν Θεόν.

7. στ' 2—5, λόγοι τῶν δώδεκα πρὸς τοὺς μαθητὰς περὶ ἐκλογῆς διακόνων.

8. ζ' 2—53, λόγος Στεφάνου ἐν τῷ Συνεδρίῳ περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατευθύνσεως τῆς ἱστορίας, εἰδικῶς τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, καὶ τῆς ἀπειθαρχίας τῶν Ἰουδαίων εἰς τὸ θεῖον θέλημα.

9. ι' 28—29, προσφώνησις Πέτρου πρὸς τοὺς ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Κορνηλίου εὐρισκομένους.

10. ι' 30—33, ἔκθεσις Κορνηλίου περὶ τοῦ ὁράματος αὐτοῦ.

11. ι' 34—43, 47, λόγος Πέτρου πρὸς τοὺς αὐτοὺς περὶ μὴ προσώποληψίας παρὰ τῷ Θεῷ.

12. ια' 5—17, ἀπολογισμὸς τοῦ ἔργου τοῦ Πέτρου μεταξὺ τῶν ἐθνικῶν πρὸς τοὺς ἐν Ἱερουσαλὴμ Χριστιανούς.

13. ιγ' 10—11, ἐκφώνησις Πέτρου πρὸς Ἐλύμαν.

14. ιγ' 15—41, λόγος Παύλου ἐν Ἀντιοχείᾳ Πισιδίας περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κατευθύνσεως τῆς ἱστορίας καὶ τῆς διὰ τοῦ Χριστοῦ δικαιώσεως τῶν ἀνθρώπων.

15. ιδ' 15—17, προσφώνησις Παύλου καὶ Βαρνάβα πρὸς ὄχλον ἐν Λύστροις.

16. ιε' 7—11, λόγος Πέτρου ἐν τῇ Ἀποστολικῇ Συνόδῳ.

17. ιε' 14—21, λόγος Ἰακώβου ἐν τῇ Ἀποστολικῇ Συνόδῳ.

18. ις' 22—31, λόγος Παύλου ἐν Ἀρείῳ Πάγῳ περὶ συγγενείας τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, ἀληθοῦς θεογνωσίας καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἰησοῦ.

19. κ' 18—35, λόγος Παύλου πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους τῆς Ἐφέσου ἐν Μιλήτῳ περὶ τῶν ποιμαντικῶν αὐτῶν καθηκόντων.

20. κα' 11, λόγιον Ἀγάθου ἐπὶ συμβολικῇ αὐτοῦ πράξει.

21. κα' 13, λόγιον Παύλου περὶ τῆς προετοιμασίας αὐτοῦ πρὸς θυσίαν.

22. κα' 20—25, λόγος ἀδελφῶν Ἱερουσαλὴμ περὶ συμμορφώσεως τοῦ Παύλου πρὸς διατάξεις τινὰς τοῦ Ἰουδαϊκοῦ Νόμου.

23. κβ' 1—12, λόγος Παύλου πρὸς Ἰουδαίους περὶ τῆς ἐπιστροφῆς αὐτοῦ καὶ τῆς κατ' ἐντολὴν τοῦ Κυρίου κηρύξεως εἰς τὰ ἔθνη.

24. κδ' 10—21, ἀπολογία Παύλου πρὸς Φήλικα, θίγουσα τὰ αὐτά.

25. κε' 10—11, ἐπίκλησις Καίσαρος ὑπὸ Παύλου.

26. κατ' 2—23, ἀπολογία Παύλου πρὸς Ἀγρίππαν, παρομοία πρὸς τὴν ἀνωτέρω ἀπολογίαν.

27. κζ' 21—26, προσφώνησις Παύλου πρὸς τοὺς ἐν τῷ πλοίῳ περὶ ἐπικειμένης τρικυμίας.

28. κζ' 33—34, ἑτέρα προσφώνησις περὶ διασώσεως αὐτῶν.

29. κη' 17—20, λόγος Παύλου πρὸς Ἰουδαίους τῆς Ρώμης περὶ ἀναρμόστου συμπεριφορᾶς τῶν ὁμοεθνῶν πρὸς αὐτόν.

30. κη' 26—28, λόγος Παύλου πρὸς Ἰουδαίους Ρώμης περὶ τοῦ πρὸς τὰ ἔθνη κηρύγματος αὐτοῦ.

Ἐν ταῖς Πράξεσιν εὐρίσκονται καὶ τινες λόγοι μὴ Χριστιανῶν.

1. ε' 36—39, προσφώνησις Γαμαλιήλ πρὸς τὸ Συνέδριον περὶ προσεκτικῆς μεταχειρίσεως τῶν χριστιανῶν.

2. ιζ' 14—16, προσφώνησις Γαλλίωνος πρὸς τοὺς ὁμοτέχνους περὶ μὴ ἀναμίξεως αὐτοῦ εἰς τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν διενέξεις.

3. ιθ' 26—27, λόγος ἀργυροκόπου Δημητρίου πρὸς τοὺς ὁμοτέχνους περὶ ἐπαγγελματικῶν κινδύνων ἐκ τῆς διαδόσεως τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας.

4. ιθ' 35—40, προσφώνησις τοῦ Γραμματέως τῆς Ἐφέσου πρὸς καθιστάσασιν τοῦ πλήθους.

5. κα' 28, διαβολὴ Παύλου ὑπὸ Ἰουδαίων τῆς Ἀσίας.

6. κδ' 2—8, ἀναφορὰ δικηγόρου Τερτούλλου πρὸς Φῆστον περὶ ἐνοχῆς τοῦ Παύλου.

7. κε' 14—21, καὶ 24—27, ἀναφορὰ Φῆστου πρὸς Ἀγρίππαν περὶ ἐνοχῆς τοῦ Παύλου.

8. κη' 21—23, ἀπάντησις Ἰουδαίων Ρώμης πρὸς Παῦλον.

Εὐρίσκονται ἐπίσης καὶ πολλοὶ διάλογοι, ὧν ἄξιοι μνείας οἱ ἐν η' 19—24, 31—38, θ' 5—6, ι' 4—6, 13—15. 22—23, ιστ' 28—30, 35—37, ιθ' 2—5, κα' 37—39, κβ' 25—28, κγ' 1—9, 16—24, κατ' 24—32 κλπ.

Κατὰ τὴν σπουδαιότητα οἱ λόγοι διαφέρουν. Εἶναι προφανὲς ὅτι οἱ πλείστοι ἀποδίδονται ἐν περιλήψει καὶ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτῶν μορφῇ, δὲν διατηροῦν τὴν ἀξιόλογον θρησκευτικὴν καὶ ἱστορικὴν διδασκαλίαν, ἣν θὰ εἶχον ὡς ἐλέχθησαν. Διατηροῦν ὅμως πολλὰ στοιχεῖα χρήσιμα διὰ τὴν γνῶσιν τῆς ἱστορίας τῆς ἀρχαϊκῆς Ἐκκλησίας. Θεολογικῶς σημασίαν ἔχουν οἱ μακρότεροι τῶν λόγων, ἰδίως οἱ λόγοι τοῦ Πέτρου ἐν β' 14—39, γ'

12—26, ι' 34—43, ια' 5—17 καὶ ιε' 7—11, τοῦ Στεφάνου ἐν ζ' 2—53, καὶ τοῦ Παύλου ἐν ιγ' 15—41, ιζ' 22—31, κ' 18—35, κβ' 1—12, κατ' 2—23.

Δ'. Τὸ πρόβλημα τῆς συνθέσεως τῶν λόγων τῶν Πράξεων.

1. Ἡ θεωρία περὶ τῆς ἀνθαιρέτου συνθέσεως τῶν λόγων ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τῶν Πράξεων

Πλεῖστοι τῶν διαμαρτυρομένων ἐρμηνευτῶν θεωροῦν τοὺς λόγους τῶν Πράξεων ὡς ἐλευθέρως συνθέσεις τοῦ συγγραφέως τοῦ βιβλίου¹. Ἡ γνώμη αὕτη στηρίζεται ἐπὶ τῶν κατωτέρω στοιχείων.

α'. Ὁ συγγραφεὺς τῶν Πράξεων κατὰ τὴν παρεμβολὴν λόγων εἰς τὴν διήγησιν ἀκολουθεῖ τὸ παράδειγμα τῶν ἀρχαίων ιστοριογράφων, οἵτινες ἀπεσκόπουν διὰ τῶν λόγων νὰ προσδώσουν δραματικώτερον χαρακτῆρα εἰς τὴν ἱστορίαν. Ἄλλ' ἀνωτέρω κατεδείχθη ὅτι δὲν ἦτο οὗτος ἀκριβῶς ὁ σκοπὸς τῶν δοκίμων ιστοριογράφων καὶ ὅτι οἱ λόγοι δὲν συνετίθεντο ὑπ' αὐτῶν ἀνθαιρέτως.

β'. Οἱ λόγοι παρουσιάζουν ὁμοιομορφίαν ὕφους, ἥτις ἐξηγεῖται μόνον διὰ τῆς ὑποθέσεως ὅτι συνετίθησαν ἅπαντες ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως. Πρὸς μερικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον σημειοῦμεν ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν λόγων τοῦ πρώτου μέρους τῶν Πράξεων (κ. α' - ιε') εὐρέθησαν ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ ἐν τοῖς ἀρχαίοις ἀραμαϊστί, μετεφράσθησαν δὲ ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ἐκ τούτου δὲ προέρχονται αἱ λεκτικαὶ ὁμοιότητες. Δὲν εἶναι ὅμως ἀληθὲς ὅτι τὸ ὕφος εἶναι ὁμοιόμορφον ἐν γένει. Οὗτω, ἐν ᾧ ἐν τοῖς λόγοις τοῦ Παύλου (ἐν τῷ β' μέρει τῶν Πράξεων κυρίως) τὸ ὕφος εἶναι κατὰ κανόνα ὁμαλὸν καὶ ἄνευ σημειτισμῶν², ἐν τοῖς λόγοις τοῦ Πέτρου (α' μέρος) οἱ σημειτισμοὶ ἀφθονοῦν. Ὡς παραδείγματα ἀναφέρομεν τὰς κάτωθι ἐκφράσεις.

ἀποδεδειγμένως ἀπὸ (β' 22)

ἐπικληθεὶς ἀπὸ (β' 23)

1. Ὁ Willamowitz-Möllandorf, Griechische Literatur, ἐν die Kuttur der Gegenwart, I, 8, σελ. 191, Leipzig, 191, ἀποδέχεται ὅτι οἱ λόγοι εἶναι ἐφευρήματα τοῦ συμπληροῦ τοῦ βιβλίου τῶν Πράξεων, ὁ δὲ Gardner, The Speeches of St. Paul in Acts, ἐν The Cambridge Biblical Essays, London, 1909, θεωρεῖ τοὺς λόγους τοῦ Παύλου ὡς ἐλευθέρως συνθέσεις τοῦ Λουκᾶ, ὡς τοιαῦται δὲ συνθέσεις θεωροῦνται καὶ οἱ ἐν Ἀντιοχείᾳ τῆς Πισιδίας καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου λόγοι, καίτοι ἀποδίδουν τὸ πνεῦμα, ὑπὸ τὸ ὅποιον ὁ Παῦλος ὁμιλεῖ. Πρὸς τούτους συμφανεῖ καὶ ὁ H. Calbury, The Making of Luke-Acts, 1927, σελ. 184 κ. ἔξ. Ἀντιθέτως ὁ E. Jacquier, des Actes des Apôtres, Paris, 1926, σελ. CCLIX κ. ἔξ.

2. Σημιτισμοὶ τινες, κοινῶς χρησιμοποιούμενοι ἐν τῷ χριστιανικῷ κηρύγματι, καὶ ἀναπόφευκτοι ἐφ' ὅσον οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ κήρυκες ἦσαν Ἰουδαῖοι, ἀπαντοῦν καὶ παρὰ τῷ Παύλῳ καὶ παρ' αὐτῷ τῷ Λουκᾶ.

διὰ χειρὸς (β' 24)

ὠδίνες τοῦ θανάτου (β' 24)

ἐξέχεε τοῦτο ὁ... βλέπετε καὶ ἀκούετε, πνεύματος ἁγίου (β' 33)

ἐστερέωσε τὸ ὄνομα (γ' 16)

τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρώποις (δ' 12)

ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας... καὶ ἀρξάμενος (ι' 30).

Εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν ὅτι τοιοῦτοι σημιτισμοὶ ὑπάρχουν καὶ ἐν τῷ πρὸς τοὺς Ἰουδαίους ἀραμαϊστὶ ἐκφωνηθέντι λόγῳ τοῦ Παύλου ἐν Ἱερουσαλήμ, ἐν Πράξ. 22, 3 ἔξ., ὡς «ἐγὼ ἡμῖν φυλακίζων καὶ δέρον κατα τὰς συναγωγὰς τοὺς πιστευόντας ἐπὶ σέ», «καὶ αὐτὸς ἡμῖν ἐφεστῶς καὶ συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ»¹.

Ἡ ἐπανάληψις φράσεών τινων ἐν διαφόροις λόγοις, ὡς «οὐκ ἐν χειροποιήτοις» (Πράξ. ζ' 48 καὶ Ιζ' 24), εἶναι ἄνευ σημασίας. Ἄλλωστε παρομοία ἔκφρασις ἀπαντᾷ καὶ ἐν Ρωμ. α' 23. Ἡ δὲ φράσις «οὐδενὸς ὑμῶν θριξ ἀπὸ τῆς κεφαλῆς ἀπολείται», ἀπαντῶσα ἐν Πράξ. κζ' 34 (λόγοι τοῦ Παύλου) καὶ ἐν Λουκ. κα' 18, ἦτο κοινὴ παροιμία.

Κατωτέρω θὰ γίνῃ λόγος περὶ τῆς διαφορᾶς ὀρολογίας ἐν τοῖς λόγοις.

γ'. Ἐπίσης εὐρίσκεται ἐν τοῖς λόγοις καὶ *θεολογικὴ ὁμοιομορφία*². χωρία τῶν λόγων τοῦ Πέτρου εἶναι συγγενῆ πρὸς τοιαῦτα τοῦ Παύλου, ὡς π. χ. τὰ ἑξῆς: ι' 43 (Πέτρου) = ιγ' 28 (Παύλου)

γ' 17 » = ιγ' 27 »

β' 25-31 » = ιγ' 35-37 »

γ' 14 » = κβ' 14 = ζ' 52 (Στεφάνου)

ζ' 26 ἔξ 36.45 ἔξ. (Στεφάνου) = ιγ' 17, 19, 22 (Παύλου).

Αἱ ὁμοιότητες εἰς τὸ κήρυγμα τῶν Ἀποστόλων δὲν εἶναι παράδοξοι οὔτε εἶναι ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα νοθείας τῶν λόγων. Ἐφ' ὅσον ἦσαν κήρυκες τῆς αὐτῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας, κατ' ἀνάγκην ἐχρησιμοποιοῦν συχνάκις τὰ αὐτὰ ἐκφραστικὰ μέσα πρὸς διάδοσιν αὐτῆς. Ἰδιαιτέρως ἡ ὁμοιότης λόγων τοῦ Παύλου πρὸς τὸν λόγον τοῦ Στεφάνου ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Παῦλος ἤκουσε τὸν λόγον τοῦτον³ καὶ ἔλαβε βαθυτάτην ἐντύπωσιν ἐξ αὐτοῦ.

Ἐξ ἄλλου ὁ ὅρος «θεολογικὴ ὁμοιομορφία» εἶναι ἀκαθόριστος. Ἡ θεολογία τῶν Ἀποστόλων πράγματι ἦτο ὁμοιόμορφος καὶ μόνον διέφερεν ἐνίοτε κατὰ τὴν χρῆσιν εἰδικῶν ὄρων ἢ κατὰ τὴν ἔμφασιν ἐπὶ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης ὀψεως αὐτῆς. Τοιαύτης δὲ φύσεως διαφοραὶ εἶναι ἐμφανεῖς ἐν τοῖς ὑπὸ ἐξέτασιν λόγοις.

1. Πράξ. κβ' 19-20.

2. Βλ. ἰδίως Cadbury, ἐνφ. ἀν., καὶ Huslin, ἔργ. μν. σελ. 420, ὅστις λέγει ὅτι ἐν τοῖς λόγοις τῶν Πράξεων «δὲν εἶναι ἀναγκαῖον νὰ συζητῶμεν ἐὰν ὁ Παῦλος «περιρίζει» ἢ ὁ Πέτρος «παυλίζει»· εἶναι μᾶλλον φανερόν ὅτι ὅλοι «λουκίζουν».

3. Πράξ. στ' 58, ζ'.

Οὕτω οἱ λόγοι τοῦ Πέτρου δὲν ἐνδιαφέρονται διὰ τὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς λόγους τοῦ Παύλου καὶ τοῦ Στεφάνου. Ὁ Παῦλος, ὅστις καὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς παρουσιάζει γενικωτέραν θεώρησιν τῆς θείας Ἀποκαλύψεως¹, ἐν τοῖς λόγοις παριστᾷ τὸν Θεὸν ὡς δημιουργὸν τοῦ Σύμπαντος², κατευθύνοντα τὴν τύχην τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἱστορίας³, καὶ καταδικάζει τὴν περὶ Θεοῦ ἀντίληψιν Ἰουδαίων καὶ ἔθνικῶν, οἵτινες ἐθεώρουν τοῦτον κατοικοῦντα ἐν ὀρισμένῳ τόπῳ⁴.

Τοῦ Στεφάνου ὁ λόγος ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὴν παρὰ τῷ Ἰσραηλιτικῷ λαῷ ἀποκάλυψιν τοῦ Θεοῦ.

Περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ ἀσχολοῦνται οἱ κυριώτεροι τῶν λόγων τῶν Πράξεων. Εἶναι ὅμως χαρακτηριστικὸν ὅτι ὁ Πέτρος, ὅστις συναεστράφη καὶ ἠγάπησε τὸν Χριστὸν κατὰ τὸν ἐπίγειον αὐτοῦ βίον, ἀσχολεῖται πολὺ περὶ τοῦ ἐπιγείου ἔργου αὐτοῦ, ὡς καὶ περὶ τῆς ὑπὸ τῶν προφητῶν προαναγγελίας τῆς ἐλεύσεως αὐτοῦ⁵. Ὁ Παῦλος ἐνδιαφέρεται πρωταρχικῶς διὰ τὸν ἀναστάντα Χριστὸν⁶. Ὡς πρὸς τὰ ὀνόματα τοῦ Κυρίου ὁ Πέτρος χρησιμοποιεῖ: Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος⁷, Χριστός⁸, Παῖς⁹, Κύριος Ἰησοῦς¹⁰, Κύριος Ἰησοῦς Χριστός¹¹, Κύριος καὶ Χριστός¹², Ἰησοῦς Χριστός¹³, Χριστὸς Ἰησοῦς¹⁴. Ὁ Παῦλος ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὀνομάτων χρησιμοποιεῖ: Ἰησοῦς¹⁵, Ἰησοῦς Ναζωραῖος¹⁶, προτιμᾷ ὅμως τοὺς ὄρους Κύριος¹⁷, Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς¹⁸, Σωτὴρ Ἰησοῦς¹⁹, ὡς καὶ ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς.

1. Βλ. κυρίως Ρωμ. α' 18 κ.ἐξ., Ἐφ. γ' 10 ἐξ., Κολ. α' 16 ἐξ., 26 ἐξ.

2. Πράξ. ιδ' 5 (Ἐξ. κ'11), ιζ' 24 ἐξ.

3. Πράξ. ιδ' 17, 26 ἐξ., ιζ'.

4. ιζ' 25 ἐξ. (καὶ Στεφάνου, ζ' 48).

5. β' 22, γ' 13, 18, 32, ι' 38, 43. Οὕτω καὶ ὁ Στέφανος, ζ' 52. Βεβαίως ὁ Πέτρος ἐνδιαφέρεται σπουδαίως καὶ διὰ τὴν μετὰ τὴν ἀνάστασιν θέσιν τοῦ Κυρίου, βλ. β' 33, γ' 15, ε' 37 ἐξ., ι' 40 ἐξ.

6. ιγ' 31, 34, κβ' 8, κς' 23.

7. β' 22.

8. β' 31.

9. γ' 26.

10. α' 21 κλπ.

11. ια' 17.

12. β' 36.

13. β' 38.

14. γ' 20.

15. ιγ' 32.

16. κβ' 8, κς' 9.

17. κβ' 10, κς' 15.

18. κ' 21.

19. ιγ' 23.

Τὸ Πνεῦμα παρὰ τῷ Πέτρῳ εὐρίσκεται κυρίως ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν λῆψιν αὐτοῦ κατὰ τὴν Πεντηκοστὴν¹ ἢ πρὸς τὸ βάπτισμα², ἀντιθέτως παρὰ τῷ Παύλῳ ἀναφέρεται κυρίως κατὰ τὸ καθοδηγητικὸν καὶ φωτιστικὸν αὐτοῦ ἔργον³.

Βεβαίως ἀπουσιάζουν ιδέαι τινὲς τοῦ Παύλου ἢ ἐπεξεργασία ιδεῶν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν Πράξεων, ὡς ἡ περὶ σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς πίστεως, περὶ υἰοθεσίας κ.λ.π. Τοῦτο εἶναι εὐλογον, καθ' ὅσον οἱ λόγοι εἶναι ἱεραποστολικοί, ἐν οἷς μόνον τὰς γενικὰς γραμμὰς τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ἔδει νὰ ἀναφέρῃ ὁ Ἀπόστολος ἢ ἀπολογητικοί, ἐνθα θεολογικὴ διδασκαλία δὲν ἔχει θέσιν, ἢ ὀργανωτικοί, ἀναφερόμενοι εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ ἐπεξεργασία τοῦ περιεχομένου τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἦτο ἔργον τῆς μεταγενεστέρας διαφωτίσεως τῶν πιστῶν διὰ τῶν διδασκάλων καὶ τῶν ἐπιστολῶν. Ἄλλως καὶ ἐκάστη ἐπιστολὴ ἢ ὁμὰς ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου δὲν ἀναπτύσσει ἀπάσας τὰς ιδέας τοῦ Παύλου, αἵτινες ἀπαντοῦν ἐν τῷ συνόλῳ τῶν ἐπιστολῶν.

Συνεπῶς, καίτοι ὑπάρχει εὐλογος ὁμοιότης ἐν πολλοῖς σημείοις τῶν Ἀποστολικῶν λόγων μεταξὺ ἀλλήλων, ὑπάρχουν καὶ ἰδιάζουσαι διαφοραί. Ὡστε τοῦτο δὲν εἶναι λόγος ἀρνήσεως τῆς γνησιότητος αὐτῶν. Ἐφ' ὅσον μάλιστα ὁ Λουκᾶς ἦτο ἀκόλουθος τοῦ Παύλου καὶ γνώστης τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχεν ἐκφράσει διὰ πάντων τῶν λόγων τὴν θεολογίαν τοῦ Παύλου ἐν τῇ περιπτώσει τῆς αὐθαιρέτου συνθέσεως αὐτῶν. Τοῦτο δὲν συμβαίνει, δὲν εἶναι δὲ σοβαρὸν νὰ λέγηται ὅτι ὁ Λουκᾶς, ἔχων τὸ σπάνιον ἱστορικὸν ἔνστικτον νὰ ἀντιλαμβάνηται πῶς θὰ ἐσκέπτοντο ἐν ἐκάστη περιπτώσει καὶ τί θὰ ἔλεγον οἱ πρῶτοι χριστιανοί, προσήρμοξε τὸν λόγον πρὸς τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα⁴.

δ'. Ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης χρησιμοποιοῦνται κοινὰ χωρία ἐν τισι λόγοις⁵. Τοῦτο εἶναι φυσικὸν ἐφ' ὅσον πολλὰ χωρία ἦσαν ἐν κοινῇ χρήσει κατὰ τὴν διάδοσιν τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος, ἄλλα δὲ πάλιν ἦσαν πολὺ γνωστὰ ἐκ τῆς Συναγωγῆς. Ἡ παρερμηνεία, κατὰ τοὺς Ο', τοῦ χωρίου Ἀμὼς θ' 12 (ἐν Πράξ. ιε' 17) ἀποδίδεται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Λουκᾶς, συνθέτων τὸν λόγον ἐχρησιμοποίησε τοὺς Ο', ἐν ᾧ ἀσφαλῶς ὁ Ἰάκωβος ἐν Ἱερουσαλὴμ ὠμίλησεν ἀραμαῖστί λαβὼν τὸ χωρίον ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ κειμένου. Πάντως δὲν ἀποκλείεται νὰ ὠμίλησεν ἑλληνιστὶ ὁ Ἰάκωβος πρὸς τὴν μικτὴν ταύτην συγκέντρωσιν τῶν Ἀποστόλων, ὅπως δὲν ἀποκλείεται νὰ

1. β' 23.

2. β' 33, 38, ε' 32, ια' 16, ιε' 8.

3. κ' 23, 28.

4. Βλ. F. Jackson, The Acts of the Apostles, New York, 1931, σελ. 67.

5. Βλ. ἰδίως β' 27 ἐξ., ιγ' 35 ἐξ.

παρέθεσεν ὁ Λουκᾶς τὸ χωρίον κατὰ τοὺς Ὁ' ὅταν μετέφρασε τὸν λόγον εἰς τὴν ἑλληνικὴν.

Οἱ μνημονευθέντες λόγοι δὲν εἶναι ἱκανοὶ νὰ στηρίξουν τὴν θεωρίαν περὶ αὐθαιρέτου συνθέσεως τῶν λόγων τῶν Πράξεων ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τοῦ βιβλίου. Ἀπομένει, λοιπόν, ἡ ὑπόθεσις περὶ συντάξεως τῶν λόγων ὑπὸ τῶν προσώπων, εἰς ἃ ἀποδίδεται, ἡ ὁποία ἐξετάζεται κατωτέρω.

2. Σύνθεσις τῶν λόγων ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν εἰς οὓς ἀποδίδονται.

Ἐπάρχουν ἰσχυρότατοι λόγοι ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως περὶ τῆς συνθέσεως τῶν λόγων τῶν Πράξεων ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν εἰς οὓς ἀποδίδονται.

α'. Ὁ Λουκᾶς ἐχρησιμοποίησε κατὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ ἔργου αὐτοῦ *γραπτὰς πηγὰς*, ὡς ἤδη ἀνεπτύχθη. Ἀφοῦ δὲ ἀποδεδειγμένως ἐχρησιμοποίησε πηγὰς διὰ τὴν περιγραφὴν τῶν γεγονότων, εἶναι εὐλογον νὰ δεχθῶμεν τοιαύτας πηγὰς καὶ διὰ τοὺς λόγους¹. Ἡ ὑπαρξις ἐν τοῖς λόγοις ἀρματισμῶν, ὡς οἱ ἀνωτέρω μνημονευθέντες, βεβαιώνει τὰς πηγὰς. Ἐπάρχουν ὁμως καὶ ἄλλα στοιχεῖα ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως.

Οἱ λόγοι εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον βραχεῖς, ὡς περιλήψεις καταγεγραμμένοι ἐν τοῖς ἀρχείοις ἢ ὡς ἐνεθυμοῦντο αὐτοὺς οἱ ἀκούσαντες. Ἄν οἱ λόγοι εἶχον συνταχθῆ ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ, θὰ ἦσαν μακρότεροι, ὀλιγώτεροι δὲ κατ' ἀριθμὸν.

Ὁ Λουκᾶς εἶχεν ἀκούσει τοὺς πλείστους τῶν λόγων τοῦ Παύλου, εἶχε δὲ κρατήσει σημειώσεις τοῦ περιεχομένου αὐτῶν ἐν τῷ μνημονεθέντι ἡμερολογίῳ.

Χωρὶα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ὑπάρχουν ἀφθονα ἐν λόγοις τοῦ πρώτου μέρους τῶν Πράξεων, ἐλάχιστα δὲ ἐν λόγοις τοῦ δευτέρου μέρους. Ἡ διαφορὰ αὕτη ἐξηγεῖται μόνον διὰ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ἡ συγγραφὴ οὕτως εὔρε τοὺς λόγους ἐν ταῖς πηγαῖς. Κατὰ τὸ πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς κήρυγμα τοῦ Παύλου, γνωστὸν εἰς τὸν αὐτήκοον Λουκᾶν, ἐγένετο ἐλαχίστη χρῆσις τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης.

Ἐν ε' 29 ἐξ. εὐρίσκομεν κοινὴν ἀπολογίαὶν τῶν ἀποστόλων, ἐν δὲ στ' 2 ἐξ. κοινὴν ὁμιλίαν τῶν δώδεκα πρὸς τοὺς μαθητάς. Τοῦτο βεβαίως δύναται νὰ ἐξηγηθῆ ἐκ τῆς προσπαθείας τοῦ Λουκᾶ νὰ ἀποδώσῃ τὰ λεγόμενα εἰς τὸ σύνολον τῶν ἀποστόλων, φυσικώτερον ὁμως ἐξηγεῖται διὰ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ἡ ἀπολογία καὶ ἡ ὁμιλία εἶχον καταγραφῆ ἐκ τῶν προτέρων, εἰς δέ, ὁ Πέτρος πιθανῶς, ἀνέλαβε νὰ ἀναγνώσῃ αὐτὰς ἐξ ὀνόματος ὄλων.

Ἐν τῷ ιε' κεφαλαίῳ τῶν Πράξεων καταχωροῦνται οἱ λόγοι, ἡ περιλήψεις αὐτῶν, τῶν Πέτρου καὶ Ἰακώβου, ὑπάρχει δὲ ἀπλή μνεῖα ὅτι ὁμιλή-

1. Τοῦτο μετ' ἐπιφυλάξεως γίνεται δεκτὸν καὶ ὑπὸ φιλελευθέρων ἐρμηνευτῶν, βλ. F. Jackson, ἔργ. μν. σελ. 14.

σαν καὶ οἱ Παῦλος καὶ Βαρνάβας. Ὁ Λουκᾶς ὁμως, ἐὰν οὗτος ἦτο ὁ συντάκτης τῶν λόγων, θὰ προετίμα νὰ ἀποδώσῃ τὸν λόγον τοῦ Παύλου, τοῦ ὁποίου ἦτο πάντοτε πιστότατος ἀκόλουθος. Εἶναι ὅθεν προφανές ὅτι ὁ Λουκᾶς εὔρε τούτους λόγους τοῦ Πέτρου καὶ Ἰακώβου ἐν τοῖς ἀρχαίοις τῆς κοινότητος Ἱεροσολύμων, τῆς ὁποίας οἱ δύο ἀπόστολοι ἦσαν ἀρχηγοί. Οἱ λόγοι τοῦ Παύλου καὶ Βαρνάβα, οἵτινες εἶχον μικρὰν σχέσιν μετὰ τῆς κοινότητος ταύτης, δὲν ἐκρατήθησαν ἐν τοῖς ἀρχαίοις.

β'. Τὸ περιεχόμενον καὶ τὰ ἐνδιαφέροντα τῶν λόγων παρουσιάζουν μεγάλην ποικιλίαν¹.

Οἱ λόγοι τοῦ Πέτρου περιέχουν τὸ πρωτόγονον κήρυγμα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας: ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἦτο ὁ Χριστὸς καὶ ὅτι ἀνέστη ἐκ νεκρῶν, Διὰ τοῦ κηρύγματος τούτου ἐκερδήθησαν οἱ πρῶτοι ὁπαδοὶ τοῦ χριστιανισμοῦ. Βαθμηδὸν ὁμως αἱ ἱεραποστολικαὶ ἀνάγκαι ἀπῆλθον ἀνάπτυξιν προσεκτικωτέρον τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Τοῦτο ἐπιχειρεῖ ὁ Στέφανος διαπραγματευόμενος τὴν ἐξέλξιν τοῦ θείου σχεδίου πρὸς σωτηρίαν τοῦ κόσμου. Ὁ λόγος ὁμως αὐτοῦ εἶναι ἀτελής, καθ' ὅσον διεκόπη ὑπὸ τοῦ πλήθους. Εὐρύτερον ἀσχολεῖται περὶ τοῦ θέματος τούτου ὁ Παῦλος, ὅστις ἐν Λύστροις τῆς Λυκαονίας καὶ ἐν Ἀθήναις κηρύσσει ὅτι ὁ Θεός, πάντοτε κατευθύνων τὴν ἱστορίαν, ἔφερε εἰς πέρας τὸ ἀπολυτρωτικὸν ἔργον διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τελευταίαν μορφήν τῶν λόγων ἐν ταῖς Πράξεσιν ἀποτελοῦν αἱ πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους τῆς Ἐφέσου διδόμεναι ὁδηγίαι περὶ τῶν ποιμαντικῶν αὐτῶν καθηκόντων.

Οἱ ἐπὶ μέρους λόγοι ἔχουν ἐπίσης ἴδιον χροῶμα. Ὁ Πέτρος π. χ., ἄλλως ὁμιλεῖ κατὰ τὴν Πεντηκοστὴν καὶ ἄλλως κατὰ τὴν κατήχησιν τοῦ Κορνηλίου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ. Τοῦ Στεφάνου ὁ λόγος εἶναι τελείως διάφορος τῶν τοῦ Πέτρου ὄχι μόνον κατὰ τὸ ἀντικείμενον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν διαπραγματεύσιν καὶ τὸ ὕφος τοῦ Παύλου, τέλος οἱ λόγοι ἔχουν ἴδιον ὕφος προσαρμοζόμενον κατὰ τὰς συνθήκας. Οὕτω πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Λυκαονίας, καίτοι ἀναπτύσσει θεολογικὸν θέμα, χρησιμοποιοεῖ ἐκλαϊκευτικὰ μέσα πρὸς ἔκφρασιν αὐτοῦ· διὰ νὰ δείξῃ τὴν ὑπὸ τῆς Προνοίας κατευθύνσιν τῆς ἱστορίας ὁμιλεῖ περὶ θεῶν ἐδεργεσιῶν, περὶ ἀντικειμένων καταληπτῶν ὑπὸ τῶν ταπεινοῦ διανοητικοῦ ἐπιπέδου κατοίκων τῆς περιοχῆς ἐκεῖνης. Ἐν Ἀθήναις, ὁμιλῶν ἐπὶ συγγενοῦς θέματος, χρησιμοποιοεῖ ποιητικὰ² καὶ πολιτι-

1. Ἐξαιρέσιν ἀποτελοῦν ὀλίγα ὁμάδες λόγων ἀναφερομένων εἰς τὸ αὐτὸ πρόβλημα, ὡς οἱ λόγοι τοῦ Πέτρου ἐν ι' 28—29, ι' 34—43, ιε' 7—11, καὶ τοῦ Παύλου ἐν κβ' 1—12, κδ' 10—21, καὶ ε' 2—23.

2. Ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ χρησιμοποιοῦνται στίχοι τοῦ Ἀράτου καὶ τοῦ Ἐπιμενίδου. Βλ. Π. Χρήστου. Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ τὸ τετραστόχον τοῦ Ἐπιμενίδου, Ἡράκλειον, 1949 (ἀνάτυπον ἐκ τῶν «Κρητικῶν Χρονικῶν», 1949, Α').

στικά¹ στοιχεῖα. Τέλος, τὸ ὕφος τῶν τελευταίων ἀπολογητικῶν λόγων τοῦ Παύλου εἶναι τελείως διάφορον.

Ταῦτα δεικνύουν ὅτι οἱ λόγοι τῶν Πράξεων δὲν εἶναι ὁμοιόμορφοι ἐκφραστικῶς. Ἐρμηνευταί τινες ὁμῶς, παρὰ τὸν περὶ ὁμοιομορφίας ἰσχυρισμόν, εὔρον τὴν ἐξήγησιν τῆς ἀνομοιομορφίας εἰς τὴν τάσιν τοῦ Λουκᾶ νὰ διδῆ «τοπικόν» χροῶμα εἰς τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ². Τοιαύτη ὑπόθεσις εἶναι τελείως ἀναπόδεικτος καὶ οὔτε χρῆζει ἀνασκευῆς. Ἀρκεῖ μόνον νὰ λεχθῆ ὅτι εἶναι ἀδιανόητον νὰ ἐκλάβωμεν τὸν Λουκᾶν ὡς ταχυδακτυλοουργὸν τῆς ἱστορίας.

γ'. Οἱ λόγοι τοῦ Πέτρου παρουσιάζουν *θεολογικὰς καὶ ἐκφραστικὰς ὁμοιότητας* πρὸς τὴν Α' Ἐπιστολὴν αὐτοῦ. Οὕτω ἡ διδασκαλία περὶ καθόδου τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν Ἄδην³ ἀναφαίνεται καὶ ἐν Πράξ. β' 24: «λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ ἄδου»⁴. Σημειοῦμεν δὲ ἐνταῦθα καὶ τὰ ἐξῆς παράλληλα χωρία.

Πράξ.

ι', 42 οὗτός ἐστιν ὁ ὠρισμένος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κριτῆς ζώντων καὶ νεκρῶν.

δ' 11, οὗτός ἐστιν ὁ λίθος ὁ ἐξουθενωθείς ὑπ' ὑμῶν τῶν οἰκοδόμων, ὁ γενόμενος εἰς κεφαλὴν γωνίας.

Παρομοία δὲ ὁμοιότης εὐρίσκειται καὶ μεταξὺ τοῦ λόγου τοῦ Ἰακώβου, ἐν τῷ ιε' κεφ. τῶν Πράξεων καὶ τῆς Ἐπιστολῆς τοῦ Ἰακώβου.

Πράξ. ιε' 17, ἐφ' οὗς ἐπικέκληται τὸ ὄνομά μου ἐπ' αὐτούς.

Α' Πέτρο.

δ' 5 Οἱ ἀποδώσουσι λόγον τῷ ἐτοίμως ἔχοντι κρίναι ζῶντας καὶ νεκρούς.

β' 7, λίθος ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγεννήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας.

Ἰακ. β' 7, ἐν τῷ λόγῳ τοῦ Ἰακώβου, ἐν τῷ ιε' κεφ. τῶν Πράξεων καὶ τῆς Ἐπιστολῆς τοῦ Ἰακώβου.

Ἰακ. β' 7, τὸ καλὸν ὄνομα τὸ ἐπικληθὲν ἐφ' ὑμᾶς.

1. «Ὁρθοθεσία τῆς κατοικίας», «Χρόνοι καὶ καιροί». Αἱ ἐκφράσεις αὗται ἀναφέρονται πιθανῶς εἰς τὴν κατὰ τοπικὰς σφαίρας καὶ διαδοχικὰς χρονικὰς περιόδους ἐμφάνισιν τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν πολιτισμῶν τῆς γῆς. Γενικῶς περὶ τοῦ ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου λόγου. Βλ. E. Norden, *Agnostos Theos, Untersuchung zur Formengeschichte religiöser Rede*, Leipzig, 1913, ὅστις θεωρεῖ τούτον ὡς ἐλευθέραν σύνθεσιν τοῦ 2ου αἰῶνος, μετὰ Στωϊκῆς ἐπιδράσεως. Κατ' αὐτοῦ ὁ A. Harnack, *Ist die Rede des Paulus in Athen ein Ursprünglicher Bestandteil der Apostelgeschichte?* Leipzig, 1913, ἰσχυρίζεται ὅτι ὁ λόγος συνετέθη ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ, συγγαφέως τῶν Πράξεων, ἐν δὲ τῷ ἔργῳ οὗτου *Mission und Ausbreitung des Christentums in der ersten drei Jahrhunderten*, β' ἐκδ., Leipzig, 1906, σ. 221, δέχεται ὅτι ἀντιπροσωπεύει τὸ ἀθηνιακὸν κήρυγμα τοῦ Παύλου. Περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Παύλου ἐκφωνήσεως τοῦ λόγου βλ. E. Ἀντωνιάδου, «Ὁ ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου λόγος τοῦ Παύλου», Ἀθῆναι, 1919.

2. Βλ. Cadbury, ἔργ. μν., πολλαχοῦ.

3. Α' Πέτρο. γ' 19.

4. Τὴν γραφὴν ταύτην ἔχει ὁ κώδιξ D, ὁ Εἰδφραιμ καὶ πολλοὶ μικρογράμματοι κώδικες. Οἱ ὑπόλοιποι κώδικες ἀντὶ «ἄδου» ἔχουν «θανάτου».

δ'. Οἱ λόγοι τοῦ Παύλου ἐν ταῖς Πράξεσιν παρουσιάζουν *περισσότερας ἀκόμη θεολογικὰς καὶ ἐκφραστικὰς ὁμοιότητας* πρὸς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου. Αἱ ὁμοιότητες ὁμῶς δὲν εἶναι τοιαῦται, ὥστε νὰ ἐπιτρέπουν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὁ Λουκᾶς γράφων εἶχε πρὸ αὐτοῦ τὰς ἐπιστολάς.

Περὶ τῶν θεολογικῶν ἀντιλήψεων ἐλέχθησάν τινα ἄνωτέρω, συμπληρούμενα διὰ τῶν ἐνταῦθα παρατηρήσεων.

Αἱ ἰδέαι περὶ τοῦ αἰωνίου ἀπολυτρωτικοῦ σχεδίου, περὶ τῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ ἀπαντοῦν τόσον ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς, ὅσον καὶ ἐν τοῖς λόγοις τοῦ Παύλου.

Ἡ ἰδέα περὶ τῆς ἰσότητος Ἰουδαίων καὶ ἐθνικῶν ἀπέναντι τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τονιζομένη ἐξαιρετικῶς ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς, ὑπάρχει καὶ ἐν τοῖς λόγοις. Ἐν τῇ πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους τῆς Ἐφέρου προσφωνήσῃ τοῦ Παύλου εὐρίσκομεν τὴν συχνάκις ἀπαντῶσαν ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῇ φράσιν «Ἰουδαίους καὶ Ἑλλησιν»¹. Ἡ δὲ ἐν τῷ τελευταίῳ κεφαλαίῳ τῶν Πράξεων ἀποστροφή τοῦ Παύλου πρὸς τοὺς Ἰουδαίους τῆς Ῥώμης ἔχει ἐμφανῆ κοινὰ σημεῖα πρὸς τὸ τμήμα τῶν κεφ. θ'-ια' τῆς πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῆς.

Ἡ ἐν τῇ ὁμιλίᾳ ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου ὑπολανθάνουσα ἰδέα περὶ τοῦ «σπερματικοῦ λόγου» εὐρίσκεται καὶ ἐν Ῥωμ. α' 18 ἐξ. (νόησις), β' 14 ἐξ. (συνείδησις) καὶ ζ' 17 (ἔσω ἄνθρωπος).

Ὡς ἐλέχθη ἤδη, ὡς ὀνόματα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁ Παῦλος προτιμᾷ τὰ καὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς συνηθέστερα, Κύριος καὶ Σωτῆρ.

Ὅροι προσφιλεῖς εἰς τὸν Παῦλον εὐρίσκονται καὶ ἐν τοῖς λόγοις αὐτοῦ ὡς εὐαγγελίζεσθαι—εὐαγγέλιον², εὐαγγέλιον τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ³, ἑπαγγελία⁴, ἑλιπς⁵, σωτήριον⁶, δικαιοῦσθαι⁷. Ὀλόκληροι δὲ φράσεις τῶν

1. Πράξ. κ' 21.

2. γ' 46, κ' 24.

3. κ' 24.

4. Ὁ Παῦλος χρησιμοποιεῖ εἴκοσιν ἐξ ἑκατῶν ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ τὴν λέξιν ἑπαγγελία. Ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ, ἐκτὸς τῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου καὶ τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς (ἐν ἧ ἀπαντᾷ ὁ ἄλλοτε ἰσχυρῶς φησὶς), ἡ λέξις ὀλιγοκλίμως χρησιμοποιεῖται (Λουκ. κδ' 49, Πράξ. α' 4, β' 33, 39, ζ' 17, γ' 23, 32, κγ' 21, κς' 6, Β' Πέτρο. γ' 4-9, Α' Ἰωάνν. α' 5, β' 25), ἐν δὲ ταῖς Πράξεσι τέσσαρας φορὰς τίθεται εἰς τὸ στόμα τοῦ Παύλου καὶ ἅπαξ εἰς τὸ τοῦ Στεφάνου, τοῦ ὁποῦ ἡ ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς διατυπώσεως τῆς διδασκαλίας τοῦ Παύλου εἶναι ἐμφανῆς καὶ ἐν ἄλλοις σημείοις.

5. κη' 20.

6. κη' 28.

7. γ' 38, «καὶ ἀπὸ πάντων ὧν οὐκ ἠδυνήθη ἐν νόμῳ Μωσέως δικαιοῦσθαι, ἐν τούτῳ πᾶς ὁ πιστευὼν δικαιοῦται». Ἡ περὶ δικαιοῦσεως διδασκαλία προσιδιάζει τῇ Παύλῳ, μάλιστα δὲ παρ' αὐτῷ συνήθως τὸ ῥῆμα δικαιοῦσθαι συντίσσεται μετὰ τῆς προθέσεως ἀπὸ, ὡς ἐνταῦθα. Βλ. Ῥωμ. ζ' 7 καὶ πρβλ. E. Prat, *Theologie de Saint Paul*, τ. I., Paris, 1908, σελ. 85.

λόγων εἶναι παράλληλοι πρὸς φράσεις τῶν ἐπιστολῶν. Ἐκ τούτων ἀξιοσημείωτοι εἶναι αἱ κάτωθι :

Πράξι.

ιγ' 23, τούτου (Δαυὶδ) ἀπὸ τοῦ σπέρματος.

κ' 19, δουλεύειν τῷ Κυρίῳ μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης καὶ δακρύων καὶ πειρασμῶν τῶν συμβάντων μοι.

κ' 20, εἰς οὐδὲν ὑπεστειλάμην τῶν συμφερόντων τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν (1).

κ' 31, εἰσελεύσονται μετὰ τὴν ἄφιξίν μου λύκοι βριεῖς, μὴ φειδόμενοι τοῦ ποιμνίου.

κβ' 17, γινῶναι τὸ θέλημα αὐτοῦ καὶ ἰδεῖν τὸ δίκαιον καὶ ἀκοῦσαι φωνὴν τοῦ στόματος αὐτοῦ.

κδ' 14, λατρεύειν τῷ πατρὶ Ὁ Θεῷ.

αὐτόθι, πιστεύω πᾶσι τοῖς κατὰ τὸν νόμον καὶ ἐν τοῖς προφήταις.

κδ' 16, ἀσκῶ ἀπρόσκοπον συνειδήσιν ἔχειν πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους διὰ παντός.

κστ' 5, κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην αἴρεσιν ἔζησα φαρισαῖος.

Ὁ ἐν Ἀρειῷ Πάγῳ λόγος τοῦ Παύλου περιέχει στίχον τοῦ Ἐπιμενίδου² προερχόμενον ἐκ τοῦ αὐτοῦ τετραστίχου ἐξ οὗ καὶ ὁ στίχος τῆς πρὸς Τίτον ἐπιστολῆς³. Τοῦτ' εἶναι ἀξιοσημείωτον, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς σπάνεως ἑλληνικῶν χωρίων ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ. Τέλος, ὁ αὐτὸς λόγος ἔχει κινήσιν τὴν κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας ἐπίθεσιν μετὰ τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς⁴ καὶ τῆς Σοφίας Σολομῶντος⁵.

1. Ἐν γένει ἢ πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους τῆς Ἐφέσου προσφώνησις ἔχει πλείστα κοινὰ σημεῖα μετὰ τῆς Β' Κορ. ι'—ιγ'.

2. ιζ' 28, ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν. Βλ. Π. Χρήστου, ἐνθ' ἀν.

3. α' 12, Κρῆτες ἀεὶ ψεύσται, γαστέρες ἀργαί, θηρία κακά.

4. α' 21 κ. ἐξ.

5. ιγ'—ιδ'.

Ἐπιστολαὶ Παύλου

Ρωμ. α' 3, τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαυὶδ (βλ. καὶ Β' Τιμ. β' 8).

Β' Κορ. ια' 23, διάκονοι Χριστοῦ εἰσίν; ὑπὲρ ἐγώ. Ἐν κόποις περισσοτέρως, ἐν πληγαῖς ὑπερβαλλόντως, ἐν φυλακαῖς. . .

Β' Κορ. ι' 14, ἄχρι γὰρ καὶ ὑμῶν ἐφθάσαμεν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ (βλ. καὶ Α' Θεσσ. β' 2).

Φιλ. γ' 2, βλέπετε τοὺς κύνας, βλέπετε τοὺς κακοὺς ἐργάτας.

Ρωμ. ιβ' 2, δοκιμάζειν τί τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, τὸ ἀγαθὸν καὶ εὐάρεστον καὶ τέλειον.

Β' Τιμ. α' 3, χάριν ἔχω τῷ Θεῷ, ᾧ λατρεύω ἀπὸ προγόνων.

Ρωμ. γ' 21, μαρτυρουμένη ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ τῶν Προφητῶν.

Α' Κορ. ι' 32 ἐξ. ἀπρόσκοπτοι καὶ Ἰουδαῖοις γίνεσθε καὶ Ἕλλησιν... καθὼς ἐγὼ πάντα πᾶσιν ἀρέσκω.

Φιλ. γ' 5, περιτομῇ ὀκταήμερος... κατὰ νόμον φαρισαῖος.

Οὕτω ὁ Παῦλος τῶν λόγων δὲν εἶναι διάφορος τοῦ Παύλου τῶν Ἐπιστολῶν¹.

δ'. Οἱ λόγοι τῶν Πράξεων παρουσιάζουν ἐνίοτε *χαρακτηριστικὰς διαφοράς*, ἄλλοτε δὲ περιέχουν *ἐπαναλήψεις*. Ἐτονίσθη ἤδη ἀνωτέρω ἡ σχετικὴ ἔλλειψις χωρίων ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐν τοῖς λόγοις τοῦ δευτέρου μέρους καὶ ἡ ἀφθονία τοιούτων ἐν τοῖς λόγοις τοῦ πρώτου μέρους καὶ ἐλέγχθη ὅτι τοῦτο εἶναι φυσικὸν λόγῳ τῆς διαφορᾶς ἀκροατῶν.

Ἐν παραλλήλοις χωρίοις εὐρίσκονται ἀντιθέσεις τινές. Π.χ., ἐν ι' 20 ἀναφέρονται τρεῖς ἄνδρες ὡς ἐπισκεφθέντες τὸν Πέτρον ἐκ μέρους τοῦ Κορνηλίου, ἐν Ϛ' ὁ Πέτρος κατὰ τὸν ἀπολογισμὸν τοῦ ἔργου του ἔξω τῆς Ἱερουσαλῆμ, ἐν ια' 12, ἀναφέρει ἔξ ἄνδρας. Πάντως, ἐν στίχῳ 11 καὶ ὁ Πέτρος ἀναφέρει τρεῖς ἄνδρας. Εἶναι πιθανὸν ὅτι κατὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Πέτρου κατέφθασαν ἄλλοι τρεῖς ἀγγελιαφόροι, ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ἀντίθεσις δὲν εἶναι ὑπὲρ τῆς γνώμης περὶ αὐθαιρέτου συνθέσεως τῶν λόγων ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ. Τὰ χωρία ιε' 29 καὶ κα' 25 παρουσιάζουν ταυτότητα περιεχομένου. Ἡ διήγησις κα' 27—κγ' 22 ἔχει παράλληλον περιεχόμενον πρὸς τὴν ἐπιστολὴν ἐν κγ' 26—30. Τὸ χωρίον κα' 16 ἔξ. περιέχει τὰ αὐτὰ πρὸς τὴν ἀπολογίαν ἐν κδ' 10—21. Αἱ ἐκθέσεις περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Παύλου ἐν τοῖς λόγοις αὐτοῦ² ἐπαναλαμβάνουν τὰ αὐτὰ, ἀλλὰ καὶ παρουσιάζουν διαφορὰν μεταξὺ ἀλλήλων καὶ πρὸς τὴν ἔκθεσιν ἐν θ' 3 ἔξ. Ἡ διαφορὰ ἔγκειται κυρίως ἐν ταῖς παραστάσεσι τῶν συνοδοῶν.

θ' 3 ἔξ.

κβ' 7 ἔξ.

κς' 13 ἔξ.

Ὁ Παῦλος εἶδε τὸ φῶς,
ἔπεσεν ἐπὶ τῆς γῆς,
ἤκουσε φωνήν.

Ὁ Παῦλος εἶδε τὸ
φῶς, ἔπεσεν ἐπὶ τῆς γῆς,
ἤκουσε φωνήν.

Ὁ Παῦλος εἶδε τὸ φῶς,
ἔπεσεν ἐπὶ τῆς γῆς,
ἤκουσε φωνήν.

Οἱ συνοδοὶ ἤκουσαν
φωνήν,
δὲν εἶδόν τινα.

Οἱ συνοδοὶ δὲν ἤκου-
σαν φωνήν,
εἶδον φῶς.

Τὸ φῶς ἔλαμψεν ἐπὶ
τοὺς συνοδοὺς.

¹ Ἡ μικρὰ διαφορὰ δύναιται βεβαίως νὰ ἐξηγηθῆ³.

Τόσον αἱ διαφοραὶ ὅσον καὶ αἱ ἐπαναλήψεις παραδόξως ἀποδίδονται συχνάκις εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ σύνθεσιν τῶν λόγων. Ἄλλ' ἀμφότεραι ἀποδεικνύουν τὸ ἀντίθετον. Ἄν ὁ συγγραφεὺς τῶν Πράξεων εἶχε συντάξει αὐθαιρέτως τοὺς λόγους, θὰ εἶχε λάβει φροντίδα νὰ ἐξομαλύνῃ καὶ τὰς ἐλαχίστας ἀσυμφωνίας, αἵτινες εὐκόλως παρεισφρεύουν εἰς τὸν προφορικὸν λόγον, καὶ νὰ ἀποφύγῃ ἐπαναλήψεις τῶν αὐτῶν πραγμάτων. Αἱ ἐπαναλήψεις

1. Βλ. τὴν ἀντίθετον γνώμην ἐν Euslin, ἔργ. μν. 421.

2. Ἰδίως κβ' 1 ἔξ. καὶ κστ' 13 ἔξ.

3. Βλ. Β. Ἰωαννίδου, Ὁ Μυστικισμὸς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ αἱ θερησκευτικαὶ Ἰδέαι καὶ τάσεις τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων, Ἀθήναι, 1936 σελ. 43 κ. ἔξ.

ὀφείλονται εἰς τὸ ὅτι διάφορα πρόσωπα ἐκθέτουν τὰ αὐτὰ πράγματα ἢ εἰς τὸ ὅτι τὰ αὐτὰ πρόσωπα ἐκθέτουν τὰ πράγματα ἐν διαφόροις περιστάσεσιν¹, αἱ δὲ μικραὶ ἀσυμφωνίαι ὀφείλονται εἰς τὸ ἄφροντι τῆς ἐκ τοῦ προχείρου ὀμιλίας.

ε. *Αἱ συνθήκαι ἐκφωνήσεως λόγων τινῶν εἶναι φυσικώταται.* Τινὲς παρουσιάζονται ἄνευ τέλους (τοῦ Στεφάνου καὶ τοῦ Παύλου), διότι διακόπτονται ἀποτόμως ὑπὸ τῶν ἀντιφρονούντων.

Ὁ λόγος τοῦ Στεφάνου, καίτοι ἀπολογία περὶ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως αὐτοῦ, μόλις μνημονεύει τὸν Χριστὸν («τὸν ἅγιον»). Ἀντικείμενον τοῦ λόγου εἶναι ἡ ἀπόκρουσις τῆς σωτηρίας ὑπὸ τῶν Ἑβραίων, εἶναι δὲ τοῦτο σύμφωνον πρὸς τὴν ψυχολογίαν τοῦ μάρτυρος. Ὁ Λουκᾶς συγγραφέων ὑπὸ συνθήκας ὁμαλίας, ἔρεπε νὰ θέσῃ ἄλλους λόγους εἰς τὸ στόμα τοῦ Στεφάνου, ἰδίως ἀποδείξεις περὶ τῆς Μεσσιανικότητος τοῦ Χριστοῦ, ἡ δὲ διακοπὴ τοῦ λόγου ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων θὰ ἐποποθετεῖτο βραδυτέρον, μετὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν κυρίων ἐπιχειρημάτων.

Ὁ ἐν Ἀρεῖῳ Πάγῳ λόγος εἶναι ἀριστουργηματικός, ἀλλὰ τὰ ἀποτελέσματα αὐτοῦ ἦσαν πενιχρά. Ἐν τῇ περιπτώσει αὐθαιρέτου συνθέσεως ὁ Λουκᾶς θὰ ἀπέφευγε τὴν ἀντίθεσιν ταύτην.

Συμπέρασμα.

Αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν βιβλίων, περιέχουν πολλοὺς λόγους, σκοπὸς τῶν ὁποίων εἶναι ἡ ἐναργεστέρα περιγραφή καὶ ἀπεικόνισις τῆς ἱστορίας τῆς ἰδρύσεως τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανικοῦ κηρύγματος ὑπὸ τῶν ἀποστολικῶν ἀνδρῶν.

Ἐπειδὴ οἱ λόγοι παρουσιάζουν ὁμοιομορφίαν τινὰ γλωσσικὴν, ἡ δὲ θεολογία τοῦ Παύλου δὲν ἀναπτύσσεται ἐνταῦθα πλήρως, οἱ πλείστοι τῶν νεωτέρων διαμαρτυρομένων ἐρμηνευτῶν ἐδέχθησαν ὅτι εἶναι ἐλεύθεροι συνθέσεις τοῦ Λουκᾶ, ὅστις ἐνίοτε καλῶς ἀντελαμβάνετο τί θὰ ἔλεγεν ἐν οἰκδηρῶτε περιστάσει ἕκαστος ἀποστολικὸς ἢ ἄλλος ἀνὴρ. Τοῦτο ἐθεωρήθη ὡς σύμφωνον πρὸς τὴν γενικὴν πρᾶξιν τῶν ἀρχαίων ἱστοριογράφων νὰ συνθέτουν αὐθαιρέτως λόγους μηδέποτε λεχθέντας ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν εἰς οὓς ἀποδίδονται.

Περὶ μὲν τῶν ἀρχαίων ἱστοριογράφων δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτος συμφωνία τῶν φιλολόγων. Γίνεται δεκτὸν ὅτι κατὰ κανόνα οἱ λόγοι ἐκφράζουν τὴν ἔννοιαν τῶν λεχθέντων. Ἡ διαπραγματεύσις τοῦ θέματος ἐν τῇ παρουσίᾳ

1. Ἰδίως θὰ ἦτο παράδοξον εἶναι ὁ Λουκᾶς συνέθετε δύο ἢ τρεῖς λόγους καὶ ἐπιστολήν, ἐν τοῖς τελευταίοις κεφαλαίοις τῶν Πράξεων, ἀναφερομένους εἰς τὸ αὐτὸ πρόβλημα. Φυσικὸν θὰ ἦτο νὰ συνέθετε μόνον ἓνα λόγον.

μελέτη ἔδειξεν ὅτι πρόθεσις τῶν ἱστοριογράφων ἦτο νὰ ἀκριβολογήσουν καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σημείου, εἶχον δὲ συνήθως καὶ τὰ μέσα τῆς ἐξακριβώσεως τῶν λεχθέντων ὑπὸ τῶν ἐπισήμων ἀνδρῶν.

Ἐξέτασις τῶν λόγων τῶν Πράξεων ἄγει εἰς ἀντίθετον συμπέρασμα ἀπὸ τοῦ ἀνωτέρω. Οἱ λόγοι τῶν Πράξεων δὲν εἶναι πλήρεις, ἐκτὸς ἴσως ὀλίγων, ἀλλὰ περιληπτικοί. Τοῦτο ἀποκλείει αὐθαίρετον σύνθεσιν, ἐξηγεῖται δὲ ἐκ τῆς χρήσεως πηγῶν ἐκ τῶν ἀρχαίων τῶν Χριστιανικῶν Κοινοτήτων καὶ σημειώσεων ἡμερολογιακῶν τοῦ Λουκᾶ. Ἡ χρῆσις πηγῶν διὰ τοὺς λόγους πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς βεβαία. Ὅχι μόνον ὠρισμένοι ἐσωτερικαὶ ἐνδείξεις ἀπαιτοῦν τοιαύτην ἐκδοχὴν, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀποδεδειγμένη χρῆσις πηγῶν διὰ τὴν σύνταξιν τῶν διηγήσεων ἄγει εἰς τοιοῦτον φυσικὸν συμπέρασμα. Ἐπειτα οἱ λόγοι εὐρέθησαν ἔχοντες διαφορὰν περιεχομένου καὶ χρώματος κατὰ τὰς περιστάσεις, ἀνομοιότηας ἢ ἀντιθέσεις καὶ ἐπαναλήψεις. Ἰδίως τὰ τελευταῖα χαρακτηριστικὰ θὰ ἀπεφεύγοντο ἐν περιπτώσει αὐθαιρέτου συνθέσεως αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Λουκᾶ. Οἱ λόγοι τοῦ Παύλου παρουσιάζουν πλείστας ἐκφραστικὰς καὶ θεολογικὰς ὁμοιότητας πρὸς τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου. Τέλος αἱ συνυῆκαι ἐκφωνήσεως λόγων τινῶν εἶναι τόσον φυσικαὶ ὥστε νὰ ἀποκλείεται τεχνικὴ σύνταξις αὐτῶν.

Τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἄγουν ἡμᾶς εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ λόγοι πραγματι ἐξεφωνήθησαν ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν εἰς οὓς ἀποδίδονται. Αἱ Κοινότητες ἐφρόντιζον νὰ κρατοῦν περιλήψεις τῶν λόγων ἐν τοῖς ἀρχαίοις, ὁ δὲ Λουκᾶς κατὰ τὴν ἐν Παλαιστίνῃ διαμονὴν του (58—60 μ.Χ.), περιῆλθε τὰς Κοινότητας καὶ ἐμελέτησε τὰ ἀρχεῖα πρὸς συγγραφὴν τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Τὸ ὕλικόν τοῦτο συνεπληρώθη διὰ τῶν σημειωμάτων, ἅτινα οὗτος ἐτήρει ὑπὸ τύπον ἡμερολογίου. Οὕτω οἱ λόγοι τῶν Πράξεων ἐκφράζουν ὄχι μόνον τὴν οὐσίαν τῶν πραγματικῶς λεχθέντων, ἀλλ' ἐν πολλοῖς καὶ τὴν μορφήν αὐτῶν.